

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรสาธารณะของ
ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

โดย

ธวัช มณีผ่องและคณะ

กรกฎาคม 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

คณะวิจัย

ธวัช มณีผ่อง
ดรุณี แซ่ไคว้
อิงอร คงเจริญ
อำไพ สุปรากการ
บุญเสริม สมพันธ์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน”

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ RDG 4 / 006 / 2544
 ชื่อโครงการ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร
 สาธารณะของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย
 ชื่อนักวิจัย ธวัช มณีผ่อง
 คณะวิจัย ครุณี แท้ไคว้, อิงอร คงเจริญ, อำไพ สุปรากการ, บุญเสริม สมพันธ์
 E-mail address thawat@la.ubu.ac.th
 ระยะเวลาโครงการ กุมภาพันธ์ 2544 – กรกฎาคม 2546

งานศึกษาประวัติศาสตร์ขึ้นนี้เน้นข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าผ่านความทรงจำร่วมของคนท้องถิ่น โดยใช้วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาพินิจพิจารณาประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นแกนหลักในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในท้องถิ่นผ่านการใช้ประโยชน์และกำหนดกฎกติกาการใช้ “ทรัพยากรสาธารณะ” ร่วมกันของท้องถิ่น

มิติเวลาของการเปลี่ยนแปลงในงานชิ้นนี้ จัดแบ่งโดยตรรกะของคนท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่สัมพันธ์ทั้งกับการตอบโต้และลัดรับกับชุดประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยท้องถิ่นแบบอื่น อาทิ ตำนาน หลักฐานประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี โดยแสดงออกผ่านการเลือกจดจำ เลือkbอกเล่าผ่านปฏิบัติการของคนท้องถิ่น ทั้งในพื้นที่ของการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และจารีตประเพณี

พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมชาติพันธุ์ ประวัติความเป็นมา โดยเลือก 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนสบรวก(ไทยใหญ่) ชุมชนสบคำ(ลาว-หลวงพระบาง) และชุมชนเวียงเก่า(คนยวน) ข้อค้นพบคือ ชุดประวัติศาสตร์บอกเล่าของท้องถิ่นมิได้เป็นหน่วยของความทรงจำร่วมที่เป็นชุดเดียวกัน แต่มีความแตกต่างหลากหลายขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและบริบทที่ท้องถิ่นเข้าไปเกี่ยวข้อง ทั้งในลักษณะของการจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์ในระดับสังคมวงกว้าง

ตลอดระยะการศึกษาค้นคว้า การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นมีหลายระดับ ทั้งร่วมกันกำหนดสร้างตัวตนของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีหลายชุด ผ่านการให้สัมภาษณ์ การประชุมแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรมในพื้นที่ และการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะวิจัย ซึ่งนำไปสู่การก่อรูปตัวตนทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่แสดงออกเป็นรูปธรรม กล่าวคือมีการพยายามผลิต

ชุดประวัติศาสตร์ของตน ในพื้นที่ทางสังคมต่างๆ การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การผลิตหนังสือ อันแสดงถึงความเข้าใจในคุณค่าของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และความสามารถในการใช้ประวัติศาสตร์เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกัน

Abstract

Code of Project: RDG 4 / 006 / 2001

Name of Project: Research on History of Local Community towards Public Resources Management of the Community along Kong River, Chiangsaen District, Chiang Rai Province

Name of Researcher: Thawat Maneephong

Group of Researcher: Darunee Saekhow, Ingong Khongchareon, Ampai Suprakarn, Boonserm Samaphan

E-mail address: thawat@la.ubu.ac.th

Duration of Project: February 2001 – July 2003

This study on history emphasizes information about history from memories of local people. The method, based on historical and archaeological study, considers history as the core of the relationship among local people through using benefits and setting regulations to control the use of local public resources.

Changed time-dimension of this study is separated by local people's way of thinking which relates to the conditions of politics, economics and society. These conditions relate to the correspondence of other local histories through memories of local people such as legends, historical documents, or archeology. There are about production areas, economic activities, and customs.

Study sources are 3 communities which are different from one another in the field of culture, ethnicity, and background. There are Sob-Ruak Community (Thai-Yai), Sob-Kham (Lao-Luangprabang) and Vieng-Khao (Yuan People). The study discovers that although historical stories from memories of local people come from the same group, there are several differences. These differences depend on related

local conditions and contexts of organizing the relationship within the community and in the society level.

During study time, there are several levels of local participation: mutually setting the object of several local history stories, interviewing, joining in meeting, organizing activities within the society and participating in the research team. These participating activities lead to the construction of object of tangibly local histories. This means local people make an effort to create their own history in the society, to build a local museum, to make a book, which can show the real understanding of local historical value and the capability to use history to set the mutual relationship.

Main Words: Local History, Public Resources, Chiangsaen

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
Abstract	ข
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา	7
1.3 กรอบแนวคิดและประเด็นการศึกษา	7
1.4 พื้นที่และวิธีการศึกษา	13
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	14
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์ของชุมชนริมฝั่งโขง: พัฒนาการและการปรับตัว	16
2.1 ภาพรวมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง กรณีตำบลเวียง	21
อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	
(1) พัฒนาการการปกครองท้องถิ่นของอำเภอเชียงแสน	21
(2) พัฒนาการของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง	24
- ช่วงการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสงครามโลก ครั้งที่สอง	29
- ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปีพ.ศ.2500	35
- ช่วงปีพ.ศ.2500 – 2520	41
- ช่วงปีพ.ศ.2521 – 2530	48
- ช่วงปีพ.ศ.2531 – ปัจจุบัน	49
(3) พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนกรณีศึกษา 3 ชุมชน	58
- ชุมชนสบรวก	
● ประวัติความเป็นมาของชุมชน	59

● พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมที่สัมพันธ์กับรัฐและทุน	60
● ช่วงเริ่มก่อตั้งชุมชนและยังชีพด้วยการเกษตรเป็นหลัก	61
● ช่วงของการคืบเข้ามาของรัฐและทุนในรูปของการท่องเที่ยว ปีพ.ศ.2520 – 2530	66
● ช่วงการเคลื่อนตัวเข้าสู่การท่องเที่ยวโดยสมบูรณ์ตั้งแต่ปีพ.ศ.2530 ถึงปัจจุบัน	69
- ชุมชนเวียงเก่า	
● ประวัติความเป็นมาของชุมชน	73
● พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมที่สัมพันธ์กับรัฐและทุน	74
- ชุมชนสบคำ	
● ประวัติความเป็นมาของชุมชน	76
● พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมที่สัมพันธ์กับรัฐและทุน	78
● ช่วงการตั้งถิ่นฐานภายหลังการอพยพจนถึงพ.ศ.2518	78
● ช่วงหลังปีพ.ศ.2518 ที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปัจจุบัน	79
บทที่ 3 ประวัติศาสตร์ที่วัดด้วยท้องถิ่นและการรับรู้ของท้องถิ่น	83
3.1 ประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงท้องถิ่นเชียงแสน	85
(1) ยุคก่อนประวัติศาสตร์	89
(2) ยุคประวัติศาสตร์ตำนานและพงศาวดาร	90
3.2 ประวัติศาสตร์ที่กล่าวโดยคนท้องถิ่น	95
(1) ประเพณีและจารีตในฐานะประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: กระบวนการดำรงอยู่และรื้อฟื้น	98
(2) ประเพณีเลี้ยงผีเจ้าเมืองหรือเจ้าพ่อ	104

บทที่ 4	ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะ “ทรัพยากรสาธารณะ”	113
4.1	จากของ “หน้าหมู” สู่อัตลักษณ์ท้องถิ่นในบริบทการท่องเที่ยว	122
4.2	อัตลักษณ์ท้องถิ่น: การผลิตสร้างและปฏิบัติการ	127
	(1) ชุมชนสบรวก	127
	(2) ชุมชนเวียงเก่า	132
	(3) ชุมชนสบคำ	135
บทที่ 5	คนท้องถิ่นกับสำนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ระดับวิถีคิดและปฏิบัติการ	
5.1	ประวัติศาสตร์มีชีวิตเคลื่อนไหวผ่านเวลาและปฏิบัติการของชุมชน	143
	(1) กรณีการจัดงานอนุรักษ์มรดกล้านนา จังหวัดเชียงราย ประจำปี 2545	145
	(2) กรณีการบูรณะวัดพระนอน	153
	(3) กรณีการจัดพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์เมืองเกียง	155
	(4) กรณีการจัดทำกำแพงประวัติศาสตร์ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง	157
5.2	อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	160
บทที่ 6	สรุป	162
	เอกสารอ้างอิง	168
	บุคคลอ้างอิง	172

สารบัญแผนที่และตาราง

แผนที่

1. แผนที่แสดงชุมชนในตำบลเวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	20
2. แผนที่แสดงบริเวณป่าห้วยฮ่อม หรือ ห้วยเลียงสัตว์	31
3. แผนที่แสดงพื้นที่ทำกินในฝั่งประเทศลาวของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงในอดีต (ก่อนถูกห้ามเข้าไปทำกินในปีพ.ศ.2518)	40

ตาราง

1. ตารางแสดงรายละเอียดพอสังเขปของตำบลเวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย	25
2. ตารางสรุปพัฒนาการเงื่อนไขและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน กับ ระบบ ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น	52
3. ตารางแสดงเงื่อนไขประวัติศาสตร์ของ 3 ชุมชน	163

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า ที่เน้นตรรกะของการเลือกจดจำบอกเล่า และมีเจตจำนงที่ชัดเจนในการก่อรูปหรือรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ โดยมองว่าท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ที่ทุกสิ่งล้วนแล้วแต่ถูกลอมรวมให้ตกอยู่ภายใต้กระบวนการค้นหามูลค่าข่าวสารและเทคโนโลยีอันเป็นกลไกขับเคลื่อนหลักของทุน ทำให้สมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเริ่มถูกสั่นคลอนมากยิ่งขึ้น

เทคโนโลยีถูกสร้างขึ้นเพื่อที่จะควบคุมและใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถตอบสนองความต้องการที่ไม่รู้จักจบสิ้นของมนุษย์ ขณะเดียวกันมนุษย์ก็ได้มีแต่ผู้ที่สยบยอมต่ออำนาจของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ท่ามกลางกระแสอันเชี่ยวกรากของโลกาภิวัตน์ เกิดสิ่งที่เรียกว่า คามานูว์ตร (localization) ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะใช้พลังปัญญาและความรู้ของท้องถิ่นในตอบโต้กับกระแสจากภายนอกชุมชน (อรรถจักร, 2543) เพื่อพิทักษ์รักษาไว้ซึ่ง “สิทธิชุมชน” ในด้านต่างๆ เฉพาะอย่างยิ่งในวิถีการผลิตที่ต้องใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดและมีความยั่งยืน ตลอดจนรักษาขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่สืบไป

ในมิติดังกล่าวมักจะพบว่าชุมชนท้องถิ่นมีกระบวนการความคิดที่จะใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย เพราะนั่นหมายถึงการมีทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ใช้ไปชั่วลูกหลาน นโยบายของการอนุรักษ์และวิถีแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น เป็นเสมือนสิ่งที่ถูกสร้างและหลอมรวมเข้าเป็นองค์ความรู้ บางอย่างก่อตัวขึ้นและผสมผสานกับความเป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกท้องถิ่น มักปรากฏในรูปของสำนึกความเป็นชาติพันธุ์ สำนึกท้องถิ่น ฯลฯ และมีกระบวนการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มโนทัศน์เหล่านี้อาจแฝงอยู่ในรูปของเรื่องเล่า พิธีกรรม นิทาน ตำนาน หรือศิลปวัฒนธรรม ผสมผสานกับระบบความเชื่อและศาสนา

หากกล่าวถึงกระบวนการใช้องค์ความรู้ของชุมชนในการเผชิญหน้าหรือปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาและต่อเนื่องนั้น ผู้วิจัยมีความสงสัยใคร่รู้ และสนใจถึงกระบวนการในการดำรงอยู่และปรับตัวของชุมชน ท่ามกลางความหลากหลายและซับซ้อนของบริบทการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและมหาศาล ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นการค้นหากลไกที่ชุมชนใช้ยึดโยงความสัมพันธ์ในลักษณะของ “ความเป็นชุมชนท้องถิ่นเดียวกัน” เอาไว้ ซึ่งผู้วิจัยมีข้อสมมุติฐานเบื้องต้นก่อนการศึกษาว่าสิ่งนั้นคือตัว “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่เป็นสำนึกร่วมของปัจเจกบุคคลและชุมชน

อย่างไรก็ตามกระบวนการทางประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่รื้อร้อยผู้คนเข้าด้วยกันนั้น คงจะไม่สามารถกล่าวถึงอย่างลอย ๆ โดยปราศจากปฏิบัติการของผู้บอกเล่า ดังนั้นผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์การปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ผ่านความสัมพันธ์ในการใช้ประโยชน์และการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันของคนในชุมชน โดยเน้นการจัดการทรัพยากรที่เป็นของ “หน้าหมู่บ้าน” หรือทรัพยากรที่เป็น “สาธารณะ” ของชุมชน¹

ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงของอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะของการเปลี่ยนแปลงสภาพของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติสูงมาก มีเงื่อนไขปัจจัยหลายประการ *ประการแรก* ความเป็นชุมชนชายแดนรอยต่อระหว่างพรมแดน 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศพม่า และประเทศลาว หรือเรียกกันจนคุ้นหูว่า “สามเหลี่ยมทองคำ” และเป็นจุดยุทธศาสตร์หลักด้านความมั่นคงของรัฐบาล ทั้งประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะการถูกระบุให้เป็นเส้นทางผ่านยาเสพติดที่สำคัญของโลก หลังสงครามโลกครั้งที่สองพื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งผลิตและเป็นทางผ่านของยาเสพติดหลายชนิด โดยเฉพาะฝิ่นดิบที่มีแหล่งกำเนิดมาจากประเทศจีนตอนใต้ อินเดีย และอิหร่าน นำเข้ามาสามเหลี่ยมทองคำแล้วขึ้นฝั่งที่เชียงแสน จากนั้นผ่านไปยังภูมิภาคอื่น ทั้งยุโรป อเมริกา และเอเชียอาคเนย์ (วิทย์, 2521) *ประการที่สอง* การที่เชียงแสนถูกระบุให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เอกสารแนะนำการท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน จะต้องระบุชื่อของเมืองเชียงแสนและสามเหลี่ยมทองคำไว้ให้นักท่องเที่ยวได้เลือกเสมอ โดย

¹ ทรัพยากรที่เป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” หรือ “สาธารณะนั้น” ยังไม่มีความชัดเจนในการนิยามหรือให้ความหมาย ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าในมิติของคนในท้องถิ่น ทั้งสองคำมีความหมายแตกต่างกันที่ “ระดับของสิทธิ ตลอดจนกระบวนการในการพิทักษ์สิทธินั้น” เป็นเส้นแบ่ง โดยผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับประเด็นนี้มาก เพราะการนิยามหรือให้ขอบเขตความหมายของชุมชนที่มีต่อทรัพยากรสาธารณะไม่ว่ารูปแบบใด นำไปสู่การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์และจัดการกับทรัพยากรต่างกัน และช่วงเวลาที่ตั้งขอบเขตของทรัพยากรสาธารณะนั้นมีการขยาย หรือ ลดสภาพลงอย่างไร

สัญลักษณ์เด่นของพื้นที่ อันได้แก่ ความเป็นเมืองโบราณ เป็นแหล่งธรรมชาติที่สวยงามอันประกอบด้วยพรมแดน 3 ประเทศ และที่สำคัญเรื่องราวเล่าขานของพื้นที่สามเหลี่ยมทองคำก็เป็นทีโอโจษจันท์ จนผู้คนต่างก็ต้องการที่จะมาสัมผัสและรับรู้ไว้ในครั้งหนึ่งของชีวิต ดังนั้นโค้งประตูที่หล่อด้วยซีเมนต์ลวดลายวิจิตรแบบล้านนา พร้อมกับเขียนว่าคำว่า“สามเหลี่ยมทองคำ” ที่ตั้งตระหง่านริมฝั่งโขงจึงคราคร่ำไปด้วยผู้คน ทั้งนักท่องเที่ยวที่มักจะบันทึกภาพไว้เป็นหลักฐาน และกลุ่มเด็กสาวท้องถิ่นที่ย่างเข้าสู่วัยรุ่นสวมชุดประจำกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มายืนรอเพื่อผ่านหน้ากล้อง เรียกเงิน 10 – 15 บาท กับความจริงแท้ของพื้นที่และท้องถิ่นที่พวกเขาสร้างขึ้น ปรากฏการณ์เหล่านี้สร้างงานและรายได้ให้ทุกคนในท้องถิ่นและนายทุนจากภายนอกไม่น้อย ทั้งกิจการร้านค้าเสื้อผ้าพื้นเมือง การล่องเรือหางยาวไปชมทัศนียภาพแถบริมฝั่งโขงบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ เป็นต้น

ก่อนการเลือกพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลเบื้องต้นจากผู้เฒ่า 3 – 4 ราย ที่อยู่อาศัยในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงมายาวนานกว่า 70 – 80 ปี พบว่าย้อนหลังไปในอดีตเท่าที่จะจำความได้นั้น แรกเริ่มที่มีผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงที่เป็นแนวยาวพาดผ่านจากทิศตะวันตกไปตะวันออก ตั้งแต่บ้านสบรวก(สามเหลี่ยมทองคำหรือเมืองเกียง) ผ่านเขตเมืองเก่า ไปจนถึงบ้านแซว ระยะทางกว่า 20 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำโขง เหมาะแก่การเลี้ยงวัวควาย และการเกษตรเพื่อยังชีพ เพาะปลูกโดยเน้นบริโภคและใช้แรงงานสัตว์ ถนพื้นที่ใช้นั้นเป็นเพียงทางควายเดินเท่านั้น การใช้ทรัพยากรริมฝั่งน้ำไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แม่น้ำ ฝืนป่า สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ ก็ถือว่าเป็นสิทธิที่ทุกคนสามารถใช้ได้ โดยมีหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้นำในการกำหนดข้อตกลงร่วมในการใช้ทรัพยากรริมฝั่งแม่น้ำโขง

รูปธรรมของการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรสาธารณะ อาทิ ที่ดิน โดยชุมชนได้แบ่งที่ดินออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ที่นา จะได้จากการแผ้วถางป่าแพะ และสามารถปลูกข้าวแบบน้ำฟ้าได้เพียงอย่างเดียว ส่วนน้ำในแม่น้ำใช้สำหรับจับสัตว์น้ำและสัญจรไปมาทางเรือเท่านั้น ที่ไร่ มักจะเป็นบริเวณที่ป่าแพะ ลาดชัน แผ้วถางแล้วใช้ปลูกต้นฮ่อมเพื่อใช้ย้อมผ้า พื้นที่ชายฝั่งน้ำโขง เป็นแผ่นดินที่ตื่นเงินริมฝั่งแม่น้ำ ใช้สำหรับการเพาะปลูกพืชผัก อาทิ มะเขือ มันเทศ(มันแก้ว) ยาสูบ เป็นต้น โดยแม่เฒ่าวัย 70 กว่าปีคนหนึ่งเล่าว่า “เมื่อก่อนไม่มีพม่า ลาว ไทย ใครจะใช้ที่ดินตรงไหนเพื่อเพาะปลูกก็ได้ การหาของป่าก็อุดมสมบูรณ์ พายเรือข้ามไปที่เมืองมอม(ฝั่งประเทศลาว) มีหางหวายและหน่อไม้มาก” ตัวแม่เฒ่าเองก็นั่งเรือข้ามฟากไปใช้พื้นที่ดินบริเวณเมืองมอมฝั่งประเทศลาวเพื่อเพาะปลูกพืชผัก และชุมชนในพื้นที่ยังมีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นด้วยการแต่งงาน

ข้ามฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะฝั่งลาวและไทย จนมีอาจจะระบุได้ว่าผู้คนแถบนี้เป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมอะไร เพราะผสมผสานกันมากมาย ทั้งภาษาพูดและระบบวัฒนธรรมประเพณี

ตลอดแนวลำน้ำโขงที่ไหลพาดผ่านพื้นที่เชียงแสน ผู้คนต่างก็ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้ในการด้านการเกษตรและสัญจรข้ามฟากเพื่อติดต่อค้าขายเป็นหลัก แต่เดิมการจัดการทรัพยากรริมฝั่งน้ำยังไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก การจับจองที่ดินสามารถทำได้โดยการแผ้วถาง แล้วทำการเพาะปลูกได้เลย เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วเป็นเวลานาน เจ้าของหรือผู้จับจองไม่กลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่อีก ผู้อื่นก็สามารถเข้ามาจับจองต่อได้ โดยไม่มีการถือครองแบบสิทธิอำนาจเหนือที่ดินของปัจเจกบุคคลดังเช่นปัจจุบัน

หลังอุดมการณ์รัฐชาติได้แผ่ขยายไปทั่วทุกพื้นที่ มีการกำหนดเขตแดนประเทศที่ชัดเจน มีการจัดการพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติโดยหลักกฎหมายและการเมืองของรัฐ ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลง เงื่อนไขสำคัญ คือ หลักกฎหมายระหว่างพรมแดนของรัฐบาลทั้งสามประเทศ กระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นอย่างมหาศาล สำหรับฝั่งประเทศไทยจุดหักเหของความสัมพันธ์แบบเกษตรดั้งเดิม ที่เน้นการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคนั้น เปลี่ยนไปเมื่อมีหน่วยงานของรัฐเข้าไปตั้งฐานในพื้นที่ โดยเฉพาะหน่วยทหารที่เข้าไปควบคุมดูแลเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ในช่วงของการขยายลัทธิล่าอาณานิคม และระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง โดยหน่วยงานของทหารเข้าไปพร้อมกับการเก็บภาษี จากรายการครัวเรือนละ 4 บาทต่อปี ทำให้การเพาะปลูกเริ่มที่จะทำเพื่อสำหรับการขายและนำเงินมาเสียภาษีมากขึ้น การจัดการทรัพยากรริมฝั่งแม่น้ำจากเดิมที่ชุมชนเคยใช้และจัดการอย่างอิสระ ไม่ต้องมีองค์กรหรือเงื่อนไขพิเศษใดๆเข้ามาแทรกแซง ต้องมีการปรับเปลี่ยนมากขึ้น กล่าวคือ การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่ ต้องดำเนินไปภายใต้กฎหมายของรัฐไทย แม้ว่าอำนาจในการกำหนดใช้และจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นลดลง แต่ก็มิได้เป็นแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เพราะการเข้าไปแทรกแซงของรัฐจะเน้นที่ความมั่นคงของประเทศ ส่วนการควบคุมการใช้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นประเด็นรอง จึงปรากฏว่าหลาย ๆ ชุมชนในท้องถิ่นแถบนี้ยังคงใช้และกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชน ในขั้นมาใช้ได้ หากแต่อาจจะขาดความเป็นอิสระดังเดิม

การเข้าไปแทรกแซงระบบความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น นอกจากภาครัฐแล้วยังมีส่วนของภาคเอกชนและทุนจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีกลุ่มทุนจากกรุงเทพฯ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรริมฝั่งโขงมากขึ้น ช่วงต้นทศวรรษที่ 30 การซื้อขายที่ดินเกิดขึ้นอย่างมาก

และรวดเร็ว ซึ่งหลักกฎหมายของรัฐเอื้อประโยชน์ให้เต็มที่ พื้นที่ริมฝั่งบางแห่งกลายมาเป็นโรงแรมชั้นหนึ่ง กลายเป็นร้านค้าเรียงราย ห้างสรรพสินค้า(จำหน่ายของฝาก) การสร้างท่าเรือสินค้าเอกชน หรือแม้กระทั่งบ่อนการพนัน ทำให้ “พื้นที่ริมฝั่งโขง” เริ่มมีการใช้ประโยชน์และให้คุณค่าความหมายที่หลากหลาย ชัดเจนที่สุดคือ เปลี่ยนจากพื้นที่การเกษตรมาเป็นที่พักเที่ยวและบริการ

รูปแบบของการแทรกแซงท้องถิ่นของรัฐ นอกจากการเข้าไปร่วมใช้ทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังมีการเข้าไปรื้อฟื้นและเน้นความสำคัญของเมืองเชียงแสน ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ของชาติ ที่เชื่อมโยงนับตั้งแต่รัฐล้านนาจนถึงประเทศไทยในปัจจุบัน อันเป็นการพยายามเข้าไปบอกเล่าและถ่ายทอดประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นโดยคนภายนอก ซึ่งบางส่วนแปลกแยกจะระบบคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ ไปจากมิติของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะการกล่าวถึงบุคคลที่เป็นชนชั้นปกครอง ประวัติศาสตร์ชุดดังกล่าวพยายามที่จะเชื่อมโยงชุมชนท้องถิ่น ให้เข้าไปแทรกอยู่ในพัฒนาการประวัติศาสตร์ชาติที่เน้นความเชื่อมโยงและต่อเนื่อง บางกลุ่มได้โยนโยไปถึงหลักฐานโบราณคดีที่มีอายุยาวนานก่อนประวัติศาสตร์ โดยจากการสัมภาษณ์เบื้องต้น เนื้อหาสาระที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนแถบนี้ กลับเป็นเรื่องราวที่ผูกโยงเข้ากับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับพุทธศาสนา หากมองประวัติศาสตร์ว่าเป็นกระบวนการก่อร่างสร้างใหม่ทางวัฒนธรรม ผู้ที่บอกเล่าในเรื่องราวต่างๆ นั้นเลือกเล่าและบันทึกอย่างมีเป้าประสงค์ การเข้าไปซ้อนทับกันของประวัติศาสตร์รัฐชาติกับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ย่อมนำไปสู่การต่อต้าน และช่วงชิงกัน ทั้งในระดับที่ปรากฏความขัดแย้งรุนแรง และระดับที่ซุกซ่อนอยู่ภายใต้ระบบสัญลักษณ์ต่างๆ

ชุมชนท้องถิ่นไทยที่ดำรงอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของรัฐ ในลักษณะที่รัฐพยายามดึงเอาระบบการจัดการทุกสิ่งทุกอย่างไปจากชุมชน แม้กระทั่งกระการกล่อมเกลาคณรุ่นใหม่ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ นั่นก็ต้องผ่านระบบการศึกษาที่จัดขึ้นโดยรัฐ พัฒนาการทางความคิดและประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นที่หล่อหลอมมายาวนาน ก็ไม่สามารถที่จะถ่ายทอดสู่ลูกหลานได้อย่างเต็มที่ หรือบางครั้งคนท้องถิ่นรุ่นปัจจุบันเองเกิดความสับสนและไม่สามารถระลึกย้อนถึงอดีตหรือที่มาของตนเองได้ เนื่องจากสิ่งที่เป็ประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น ถูกกลบด้วยประวัติศาสตร์รัฐชาติของไทย ที่เน้นการอธิบายความเป็นมาของคนในฐานะ “ราษฎรของส่วนราชการ” แม้ว่าในประวัติศาสตร์รัฐชาติบางครั้งอาจจะมีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่นอยู่บ้าง

แต่ก็เป็นเพียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับเรื่องราวของราชวงศ์หรือผู้นำทางการเมือง ไม่ใช่เรื่องของชุมชนหรือท้องถิ่นโดยแท้

คนในชุมชนไทยโบราณ มีความเคารพต่อธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง พิธีกรรมที่บดพลีแก่เทพ เทพี เจ้าแม่ เจ้าพ่อ และผีทั้งหลาย เป็นเงื่อนไขสำคัญก่อนที่จะจัดการกับธรรมชาติ เมื่อคนจะ ตัดต้นไม้ใหญ่มาสร้างเสารือน จะทำนา จะเก็บเกี่ยว ฯลฯ ล้วนมีพิธีกรรมเพื่อแสดงจิตสำนึกที่ สัมพันธ์กับธรรมชาติทั้งสิ้น การคงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นนั้น ความสัมพันธ์ที่กลมเกลียวเป็นสิ่งที่จำ เป็น วัฒนธรรมที่เน้นความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันของชุมชน ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และการนับถือผู้อาวุโส ความเป็นชุมชนที่มีลักษณะเน้นความเสมอภาค ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ ฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ด้านอุดมการณ์การฟื้นฟูหรือเสริมสร้างศักยภาพของ ชุมชน ควรถ่ายทอดความรู้จักตนเองของชุมชน นั่นคือการรู้จักข้อเด่นและด้อยของตนเอง (อานันท์, 2542) โดยสิ่งที่ยึดโยงความสัมพันธ์และคงความเป็นชุมชนให้อยู่ได้อย่างต่อเนื่อง คือ ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนตัวตนของคนในท้องถิ่น และโน้มนำไปสู่การมีจิตสำนึกร่วมของความเป็น ชุมชนท้องถิ่นนั้น

กล่าวโดยสรุปผู้วิจัยสนใจศึกษา เนื้อหาสาระหรือตัวกลไกที่ใช้ในการถ่ายทอดเรื่องราว ของคนท้องถิ่น ว่าถูกชุกชอนและปรับเปลี่ยนความหมายอย่างไรในแต่ละยุคสมัย เชื่อมโยงอย่างไร กับประวัติศาสตร์รัฐชาติ และกลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้ง ขนาดและจำนวนของผู้คนที่เข้ามาร่วมใช้และจัดการทรัพยากรสาธารณะ การเพิ่มหรือลดจำนวน ของผู้ที่มาร่วมใช้ทรัพยากรสาธารณะนั้น เงื่อนไขเวลาและบริบทแวดล้อมมีส่วนสำคัญอย่างไร และแต่ละช่วงเวลานั้น ตัวทรัพยากรสาธารณะมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไรบ้าง(ในลักษณะของ การนิยามขอบเขตความหมายของทรัพยากรสาธารณะ) และเมื่อความหลากหลายของผู้คนนำไป สู่ความขัดแย้ง ชุมชนใช้กลไกทางวัฒนธรรมหรือมิติของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้ในการขจัด ความขัดแย้งหรืออ้างอิงเพื่อสร้างความชอบธรรมของท้องถิ่นอย่างไร

อันจะปรากฏให้เห็นรูปธรรมของการใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาเป็นแกนหลักของความ สัมพันธ์ และประการสำคัญการถ่ายทอดเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของชุมชนจากฐานฐานที่มีอย่าง ต่อเนื่อง น่าจะก่อให้เกิดจินตนาการของความเป็นสมาชิกชุมชนร่วมกัน หรือมีจิตสำนึกร่วมของ ความเป็นชุมชนได้

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

- (1) เพื่อศึกษาวิวัฒนาการการสร้างความหมายและชุดคำอธิบายของท้องถิ่นที่มีต่อการใช้และจัดการทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง ในมิติทางประวัติศาสตร์ของชุมชน
- (2) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจมิติทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กับประวัติศาสตร์ชุดอื่นๆ ที่สร้างจากภายนอกชุมชน พิจารณาการซ้อนทับและคาบเกี่ยวกันของเรื่องราวประวัติศาสตร์ในแต่ละชุด อันจะสะท้อนถึงความสลับซับซ้อนของกระบวนการสร้าง บอกเล่า และถ่ายทอดประวัติศาสตร์ในแบบของตน ผ่านพื้นที่ของการมีส่วนร่วมใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรสาธารณะภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัต
- (3) เพื่อศึกษาและเอื้อโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมหรือฟื้นฟู เรียนรู้ และทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในฐานะแกนกลางที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของคนชุมชน อันก่อให้เกิดการเสริมสร้างศักยภาพและพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่นำไปสู่ “พลังของชุมชน” สำหรับเผชิญหน้ากับปัญหาหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง

1.3 กรอบแนวคิดและประเด็นคำถามในการวิจัย

(1) กรอบคิดในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้จะเป็นการศึกษาพัฒนาการประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ผ่านการกำหนดเรื่องราวโดยคนในชุมชนเป็นหลัก โดยมีกรอบของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีผู้บุกเบิกไว้หลายชิ้น งานของธิดา สาระยา(2539) ได้แบ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นออกเป็น 2 นัย ได้แก่ นัยแรก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ต้องเน้นการมองประวัติศาสตร์โดยผ่านสายตาและทัศนะของในชุมชน และ นัยที่สองการมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านระบบการเมือง

ผู้วิจัยได้เน้นและให้ความสำคัญกับนัยแรกของการอธิบายข้างต้น โดยจะมองว่าท้องถิ่นที่ทำการศึกษานั้น มิใช่ศูนย์กลางทางการเมืองแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นการมองประวัติศาสตร์จากเบื้องล่าง ซึ่งจะพาให้เข้าใจถึงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทัศนคติ ความคิด ของคน มากกว่าการจารึกเป็นเหตุการณ์ไว้ในประวัติศาสตร์ ชาวบ้านอาจจะแสดงออกถึงตัวตนในทางประวัติศาสตร์ผ่านการเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน หรือศิลปะวัฒนธรรมต่างๆ และจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จารึกหรือเรื่องบอกเล่าในอดีต สมัยต่อมาอาจจะได้รับการตีความ

เสียใหม่ ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ในมุมมองของธิดา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต(living history) เคลื่อนไหวอยู่เสมอ ซึ่งผู้วิจัยเองก็ตระหนักและเห็นคล้อย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยในครั้งนี้แม้จะเป็นการพยายามอธิบายประวัติศาสตร์ผ่านมุมมองของชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ แต่ในช่วงเริ่มต้นการศึกษา ได้อาศัยแนวคิดพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ควบคู่ไปกับแนวทางการศึกษาด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจในระบบคิดและการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน อานันท์ กาญจนพันธุ์(เพ็ญอ้อ) นำเสนอแนวทางการศึกษาเชิงวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ ไว้ที่น่าสนใจ 4 แนวทาง ดังนี้

(1) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์

ตั้งอยู่บนฐานความคิดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่เน้นความเข้าใจระบบนิเวศธรรมชาติจากมุมมองวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ มักจะแยกศึกษาธรรมชาติเฉพาะในด้านที่เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ขณะเดียวกันมองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ วัฒนธรรมและสังคม แนวคิดนี้มองธรรมชาติในฐานะของทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานความต้องการของมนุษย์ และมนุษย์สามารถแสวงหาผลประโยชน์และควบคุมได้ด้วยเทคโนโลยี

(2) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม

เป็นการจัดการทรัพยากรในเชิงจิตสำนึก มีพื้นฐานวิธีคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมหรือทรัพยากรออกจากระบบสังคมและความสัมพันธ์ของมนุษย์อย่างเด็ดขาด พยายามทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของทั้งสองส่วน ซึ่งถือว่ามิใช่ปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง โดยมองว่าในระบบนิเวศที่แตกต่างหลากหลาย ชุมชนมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและเหตุผลของท้องถิ่นแตกต่างกันไป และสำนึกนั้นทำหน้าที่เป็นเสมือนกลไกการปรับตัวมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างต่อเนื่องระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้นทรัพยากรตามแนวคิดนี้ จึงไม่ใช่ฐานของการแสวงหาประโยชน์เท่านั้น แต่มีนัยเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรม และมองวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หมายรวมถึงระบบความคิด จิตสำนึกระบบศีลธรรม

จักรวาลวิทยา ระบบคุณค่า และพฤติกรรม ซึ่งมักจะแสดงออกผ่านการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ และการจัดการอย่างเป็นระบบของชุมชน

(3) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน

มีแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับระบบสังคมของมนุษย์ คล้ายกับแนวทางที่(2) แต่จะให้ความสำคัญเพิ่มเติมในเงื่อนไขของการจัดการด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบัน ไม่ผูกติดอยู่กับหน่วยของชุมชน คำถามที่ใช้ในแนวทางนี้จะไม่จำกัดอยู่เพียงการทำความเข้าใจการปรับตัวของชุมชนเท่านั้น แต่จะก้าวข้ามความเป็นพื้นที่ชุมชนไปยังส่วนที่มองว่ากลไกการจัดการทรัพยากรเชิงสถาบันนั้น ก่อตัวขึ้นมาด้วยบริบทหรือเงื่อนไขอย่างไร ตามนัยแล้วจะค่อนข้างปฏิเสธแนวคิดแบบชุมชนนิยม ที่มักจะให้ความสำคัญกับชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม แต่จะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงซ้อน ที่ไม่ผูกขาดกับหน่วยใดหน่วยหนึ่ง การจัดการทรัพยากรถือว่าเป็นการจัดการร่วมกันขององค์กร(ทั้งรัฐ เอกชน และชุมชน)

(4) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ

มีสมมุติฐานสำคัญว่า การจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้น ตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำกัน มีความขัดแย้งและการกีดกันการเข้าไปร่วมใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรของคนกลุ่มต่างๆ แนวคิดนี้มองว่าปัญหาการจัดการทรัพยากรอยู่ที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ไม่ได้เกิดขึ้นในเงื่อนไขเฉพาะที่หน่วยใดหน่วยหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นจึงให้ความสำคัญกับการวิพากษ์วิจารณ์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่มีความสลับซับซ้อน และมีความแตกต่างหลากหลาย โดยมองเชื่อมโยงกันระหว่างเงื่อนไข 3 ประการ คือ *ประการแรก* ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ *ประการที่สอง* ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างอำนาจและสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร และ*ประการที่สาม* ความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ ที่เห็นได้จากกระบวนการทางสังคม และการสร้าง การนิยามความหมาย พร้อมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เน้นแนวทางการศึกษาในลักษณะที่ (2) ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับระบบความคิด จิตสำนึก ระบบศีลธรรม จักรวาลวิทยา และระบบคุณค่าต่างของมนุษย์เป็นสำคัญ โดยมองการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับระบบความคิดเบื้องหลังของมนุษย์ และให้ความสำคัญมิติทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กัน ใน 2 ส่วน ได้แก่ “ชุมชน” กับ “ทรัพยากรสาธารณะ”

ซึ่งจะเป็นการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ กับ ทรัพยากรสาธารณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีเงื่อนไขแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น อาทิ การเข้ามาแทรกแซงของรัฐและทุนอย่างเข้มข้น ซึ่งแน่นอนระบบคุณค่าต่างๆ ที่ชุมชนกำหนดขึ้นและใช้ร่วมกัน จะต้องถูกกระทบและเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยตามแต่บริบท

ผู้วิจัยเชื่อว่าความสัมพันธ์ในลักษณะของชุมชนท้องถิ่นยังคงอยู่ แต่จะมีความยืดหยุ่น และสามารถปรับตัวกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งระดับความสามารถหรือศักยภาพในการปรับตัวของแต่ละชุมชนจะแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละแห่ง และประการที่สำคัญจะต้องมีกลไกบางอย่างที่จะทำหน้าที่สืบทอดและรักษาอุดมการณ์ของการรวมหมู่ หรือคงสภาพความสัมพันธ์แบบชุมชนเอาไว้ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน

จากข้อสมมุติฐานของงานศึกษาที่มองว่า “ความเป็นชุมชน” ดำรงอยู่ได้ด้วยกลไกการสืบทอดอุดมการณ์รวมหมู่ ผ่านการบอกเล่าพัฒนาการของชุมชนหรือเรียกว่าประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และตัวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเอง สามารถปรับเปลี่ยนได้เพื่อความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงไม่ใช่การบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตของชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในชุมชน เน้นการทำความเข้าใจระบบคิดเบื้องหลังของการเลือกจดจำ เลือกลำเลียง หรือบอกเล่าแก่ผู้อื่น ผู้วิจัยมองว่าการเลือกจำหรือเลือกบอกเล่าของคนในชุมชนนั้น มิได้ไร้ซึ่งเหตุผล แต่เป็นการปรับตัวกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ทุน หรืออิทธิพลอื่นๆ ที่มาจากนอกชุมชน มิใช่เป็นเพราะความสัมพันธ์รวมหมู่หรือความเป็นชุมชนนั้นสูญสลายไปโดยตัวมันเอง

โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาพัฒนาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่เกี่ยวเนื่องกับการใช้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญในวิถีการผลิตของชุมชนไทยมานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเลือกศึกษาทรัพยากรที่เป็นของหน้าหมู่บ้านหรือของสาธารณะ จะสามารถมองเห็นรูปธรรมของความสัมพันธ์แบบชุมชน ผ่านกฎเกณฑ์ หรือระบบคุณค่าต่างๆ ที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นมา และในภาคปฏิบัติการของระบบคิดผ่านใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

(2) คำถามในการวิจัย

งานวิจัยมีเป้าหมายที่จะหาคำอธิบายและความสัมพันธ์เกี่ยวกับสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่น และการใช้สำนึกนั้นในการต่อสู้หรือปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของชุมชนและสังคมวงกว้าง ผ่านรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรสาธารณะที่สะท้อนวิถีคิดและประสบการณ์ของท้องถิ่น ทั้งการจัดสรรหรือแบ่งส่วนเพื่อใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง ตลอดจนการจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการร่วมใช้ทรัพยากรของคนหลายกลุ่ม โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นแกนกลางของความเป็นชุมชนท้องถิ่น และมีบทบาทสำคัญในการก่อรูปและดำรงอยู่ของจิตสำนึกร่วมชุมชนที่จะนำไปสู่การเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทั้งระดับท้องถิ่น และโครงสร้างของรัฐหรือทุน โดยมีคำถามในการวิจัยดังนี้

(1) ประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นหมายถึงอะไร และมีคุณค่าความหมายอย่างไร สำนักทางประวัติศาสตร์ภายใต้ระบบคิดของชุมชนท้องถิ่นดำรงอยู่ และปรับเปลี่ยนอย่างไร กลไกในการถ่ายทอดและสิ่งที่ยึดโยงให้สำนึกนั้นยังคงอยู่คืออะไร ภายใต้บริบทการเปลี่ยนผ่าน ทั้งที่เกี่ยวข้องจากปัจจัยภายในของชุมชนท้องถิ่น และที่สัมพันธ์กับโครงสร้างหรือเงื่อนไขจากภายนอก

(2) เนื้อหาของประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ในขอบเขตของความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรสาธารณะคืออะไร มีส่วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุดอื่น ๆ หรือประวัติศาสตร์รัฐชาติอย่างไร และภายใต้บริบทของความสัมพันธ์กับโครงสร้างรัฐและทุน ช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลง ขนาดและความหลากหลายของกลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงเนื้อหานั้นอย่างไร

(3) ชุมชนท้องถิ่นใช้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในการต่อสู้ ต่อรอง หรือเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน ตลอดจนอ้างอิงความเป็นชุมชนท้องถิ่นนั้นอย่างไร (ทั้งเพื่ออ้างความชอบธรรมในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและจัดความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน)

(3) ขอบเขตและประเด็นการศึกษา

ผู้วิจัยจะทำการศึกษาการบอกเล่าประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นเชิงแสง ที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรริมฝั่งแม่น้ำโขง อันได้แก่ ที่ดิน แม่น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ตลอดจนการนิยามหรือให้คุณค่าแก่ความเป็นเมืองประวัติศาสตร์ เมืองโบราณ หรือเมืองแห่งการท่องเที่ยว ที่

เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและระบบการใช้และจัดการทรัพยากรริมฝั่งแม่น้ำโขง อันเป็นฐานการผลิตเดิมของชุมชน โดยมีประเด็นการวิจัยหลัก ดังนี้

(1) พัฒนาการของการใช้ทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของคนในชุมชน² นับแต่ ยุคที่มีอาชีพหลักเกษตรกรรมที่ไปมาหาสู่กันแบบชุมชน โดยปราศจากแนวคิดแบบรัฐชาติ หรือสิทธิการถือครองในทรัพย์สินแบบตะวันตก ยุคต่อมา มีการอพยพเข้าสู่พื้นที่สามเหลี่ยมทองคำของชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะผู้อพยพจากภัยสงคราม จากทางตอนใต้ของประเทศจีน เข้ามาทำการปลูกฝิ่น จนทำให้พื้นที่แห่งนี้กลายมาเป็นทางผ่านของฝิ่นและเฮโรอีน สู่ภูมิภาคอื่นๆ จนถึงยุคแห่งการล่าอาณานิคม และมีการปักเขตพรมแดนประเทศระหว่างอาณาจักรไทยกับ ประเทศเจ้าอาณานิคมทั้งรัฐบาลอังกฤษที่ครอบครองประเทศพม่า และรัฐบาลฝรั่งเศสที่ครอบครองประเทศลาว จนกระทั่ง 40 ปีซ้อนหลังที่มีกระแสการพัฒนาของรัฐไทยเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวอย่างเข้มข้น ทั้งเหตุผลของความมั่นคงของประเทศ การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการพัฒนาเป็นเมืองท่าสินค้าที่สำคัญ ซึ่งพรมแดนเชียงแสนเป็นหนึ่งในเมืองที่สำคัญที่รัฐไทยให้ความสำคัญ(ดวงจันทร์,2535) จนกระทั่งสภาพการณ์ปัจจุบันของการใช้ทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ทั้งกลุ่มคนผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ และกลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่เข้าไปอ้างการสิทธิในการจัดการกับทรัพยากรดังกล่าว ซึ่งประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน กลุ่มทุน และกลุ่มคนที่เป็นทั้งผู้อาศัยมาแต่เดิมและอพยพเข้ามาทางฝั่งประเทศเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง และสุดท้ายคำอธิบายเกี่ยวกับ “ทรัพยากร” และ “สาธารณะ” ของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในแต่ละช่วงเวลาและเงื่อนไขบริบทต่างๆ

(2) การบอกเล่าประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงตาม เงื่อนไขหรือปัจจัยทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยเน้นการบอกเล่าประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นเอง ส่วนจะสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชุดอื่นๆ เช่น ประวัติศาสตร์เชียงแสน(ทั้งโยนกนคร หรือหิรัญเงินยาง จนถึงการเข้าร่วมกับรัฐล้านนา และรัฐไทย)การเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ของชุมชนผู้เป็นลูกหลานของปู่เจ้าลาวจก หรือท้าวสุทนต์เจือง เป็นต้น

² โดยผู้วิจัยจะสร้างกรอบคำถามนำก่อน ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงได้ หากระหว่างการสัมภาษณ์ข้อมูล พบว่าคนในชุมชนมิได้จัดแบ่งช่วงและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงดังที่ผู้วิจัยกำหนดไว้

(3) พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของการเล่าประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของแต่ละช่วงเวลา และกลุ่มคนที่เข้าไปใช้ทรัพยากรสาธารณะร่วม เริ่มจากการใช้ความหมายและคำอธิบายเกี่ยวกับทรัพยากรสาธารณะของคนในท้องถิ่น ตลอดจนจนถึงการใช้คำหรือสัญลักษณ์ ในการสื่อถึงการจำกัดการถือครองและใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เป็นสาธารณะ โดยในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง ตามรูปแบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้เงื่อนไขบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งวิถีชีวิตและการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก

(4) การศึกษาความสัมพันธ์ ผสมผสาน การคาบเกี่ยว และความขัดแย้งกันของประวัติศาสตร์ชุดต่างๆ ทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์รัฐชาติ หรืออื่นๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กันในพื้นที่ของทรัพยากรสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำโขง

(5) มองประวัติศาสตร์เพื่อสะท้อนถึงพัฒนาการของการดำรงอยู่ การเผชิญปัญหาและการปรับตัวของชุมชน โดยให้ความสำคัญกับการเลือกหยิบใช้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ในเวทีของการต่อสู้ ต่อรอง หรืออธิบายตัวตนของชุมชน ในพื้นที่ของปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก หรือชุดความคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้และจัดการ อันจะนำไปสู่การคงไว้ซึ่งสิทธิของชุมชน ทั้งระดับของการใช้ การจัดการตามแบบของชุมชน ตลอดจนกระบวนการหรือกลไกที่ชุมชนใช้ในการอ้างความชอบธรรมในสิทธิดังกล่าว

1.4 พื้นที่และวิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยพยายามที่จะให้เป็นการทำงานร่วมกันเขียน “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” โดยผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นเป็นสำคัญ ดังนั้นกระบวนการศึกษาและขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล จึงดำเนินไปพร้อมกับการร่วมกำหนดประเด็นที่จะศึกษาระหว่างคณะผู้วิจัย และพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือข้าราชการอาวุโสทั้งที่เป็นคนท้องถิ่นและมาจากที่อื่น แต่เข้ามาตั้งรกรากที่เชียงแสน โดยกระบวนการวิจัยนั้นสามารถที่จะสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของผู้คนท้องถิ่นที่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เฉพาะอย่างยิ่งผู้เฒ่าผู้แก่ที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตมาหลายสิบปี บางคนมีชีวิตร่วมอยู่ในระหว่างการอพยพโยกย้ายชุมชน บางคนศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเชียงแสนในเลี้ยวมุมที่ตนเองสนใจ เช่น พระสงฆ์ที่สนใจเรื่องราวประวัติศาสตร์ กลุ่มผู้ที่อยู่ในสายตระกูลเชื้อเจ็ดตน ซึ่งเป็นนามสกุลที่สืบทอดมาจากสายสัมพันธ์เครือญาติของเจ้านายฝ่ายเหนือของอาณาจักรล้านนา

หรือข้าราชการเกษียณอายุและข้าราชการอาวุโสที่รวมตัวกันในนามของสภาวัฒนธรรมเชียงใหม่ เป็นต้น

คณะผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาที่เป็นชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ในเขตตำบลเวียง อำเภอเวียงแสน จำนวน 3 ชุมชน ที่มีความแตกต่างกันทั้งประวัติการก่อตั้งชุมชน ชาติพันธุ์หลักของชุมชน และวิถีชีวิตของผู้คนนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่

- (1) ชุมชนเวียงเก่าอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านเวียงเหนือ และเวียงใต้ เป็นที่ตั้งของศูนย์ราชการ การค้าขาย และท่าเรือ
- (2) ชุมชนบ้านสบรวก เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่สามเหลี่ยมทองคำ เป็นพื้นที่รองรับการท่องเที่ยวที่สำคัญของเชียงราย ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทยใหญ่
- (3) ชุมชนบ้านสบคำ เป็นพื้นที่ลุ่มบริเวณปากแม่น้ำคำ และอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำกก ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง ทำการเกษตรอย่างเข้มข้น ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวลาวที่อพยพมาจากแขวงไชยะบุรี

คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เป็นหลัก ทั้งในเชิงข้อเท็จจริงของชุมชน ประสพการณ์ชีวิตของผู้คน ทักษะคติของผู้คนท้องถิ่นที่มีต่อเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตลอดจนเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในการประชุม การประกอบพิธีกรรม การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ฯลฯ นอกจากนี้ยังจัดเวทีเสวนาในพื้นที่เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประเด็นศึกษาระหว่างผู้วิจัย กับผู้ร่วมวิจัยทั้งที่เป็นผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่สนใจในประเด็นของการศึกษา และเป็นโอกาสที่ผู้ร่วมเสวนาจากทั้ง 3 ชุมชนหลักได้มาพบปะแลกเปลี่ยน ตลอดจนร่วมรื้อฟื้น ถกเถียง และร่วมกันนำเสนอภาพของอดีต ในมุมมองที่แตกต่างกันไปตามแต่การเลือกจดจำหรือเลือกบอกเล่าของผู้ร่วมประชุม บางเสี้ยวเหตุการณ์อาจจะลืมเลือนไปบ้างแล้ว แต่ก็ได้รับการกระตุ้นจากการเสวนาก็เกิดความสนใจขึ้นอีกครั้งได้

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- (1) กระบวนการวิจัยสามารถสนับสนุนให้ชุมชนเรียนรู้ถึงพัฒนาการของชุมชน เกิดสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน ผ่านการรับรู้ รื้อฟื้น และถ่ายทอดประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ในรูปแบบ

แบบที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดสร้าง ให้คุณค่าความหมาย และกำหนดกลไกในการสืบทอดความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ได้ ผ่านรูปธรรมการมีส่วนร่วมใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรสาธารณะของชุมชน

- (2) ชุมชนสามารถนำเอาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไปใช้เพื่อต่อรองและต่อสู้กับพลังอำนาจนอกชุมชน อาทิ อำนาจอัฐทุน และกระแสโลกาภิวัตน์ ตลอดจนสามารถปรับตัวได้กับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัต
- (3) เกิดองค์ความรู้ในมิติใหม่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่สามารถสะท้อนวิถีคิด และการมองโลกมองชีวิตของคนท้องถิ่น และสามารถใช้เป็นเงื่อนไขในการกำหนดความสัมพันธ์หรือจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ทั้งในและนอกชุมชน
- (4) องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้จากการวิจัย สามารถพัฒนาไปสู่การจัดทำหลักสูตรว่าด้วยการก่อพลังชุมชนจากจิตสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์ หรือบทบาทขององค์ความรู้ท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรได้ในอนาคต

ดังนั้น ในกระบวนการศึกษาคณะผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ศึกษาใน 3 ชุมชน ที่มีทั้งความเหมือนและแตกต่าง มีทั้งการผนวกกลืนและแบ่งแยกกันตามชาติพันธุ์ดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งจากรายงานความก้าวหน้าในระยะแรกนั้น ได้แบ่งเป็น 3 ชุมชน ตามลักษณะความสัมพันธ์บนฐานการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ในระยะที่สองคณะผู้วิจัยพบว่า การจัดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ช้อนทับไปกับความแตกต่างทางชาติพันธุ์ด้วย และสิ่งที่ เป็น “สาธารณะ” หรือ “หน้าหมู” ซึ่งประกอบด้วยสิ่งที่ เป็นทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นดังที่กล่าวมาข้างต้น แนวทางของการศึกษา คณะผู้วิจัยได้ยึดเอาประเด็นที่คนในท้องถิ่นสนใจและให้ความสำคัญเป็นหลัก อันได้แก่ การอธิบายอดีตหรือประวัติศาสตร์ของตนเองและชุมชนผ่านวัฒนธรรมย่อยของท้องถิ่นและความเป็นชาติพันธุ์ วิถีชีวิต(อันหมายถึงการผลิต การดำรงชีวิตทั้งร่างกายและสังคม) ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ของชุมชนริมฝั่งโขง: พัฒนาการและการปรับตัว

เมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนท้องถิ่นมักจะนึกย้อนกลับไปถึงเรื่องราวในอดีต ใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ประวัติศาสตร์ของบ้านและเมืองที่มีผู้จัดบันทึกไว้ในรูปแบบเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ ตำนาน พงศาวดาร ปับสา ฯลฯ โดยส่วนใหญ่แล้วจะเคยพบเห็นและรับรู้เรื่องราวเหล่านี้ผ่านกันท์เทศน์ หรือ “ธรรม” ซึ่งหลายคนเคยศึกษาและเทศนาเมื่อครั้งที่เคยบวชเป็นพระ และอีกส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารในส่วนของการราชการ สถาบันการศึกษา หรือบางเรื่องราวมีผู้รวบรวมและพิมพ์ขึ้นภายหลัง ทั้งโดยคนในท้องถิ่นเองและบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก และ ลักษณะที่สอง เรื่องราวในอดีตของผู้คนและชุมชนนับตั้งแต่การอพยพครัวเรือนเข้าอยู่ การดำรงชีวิตทั้งการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ หาของป่า และการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชน ตลอดจนภาวะของสงครามและการเปลี่ยนแปลงทางบริบทการเมืองการปกครองของท้องถิ่น ทั้งนี้สามารถสืบย้อนกลับไปได้ 1 – 2 ชั่วอายุคน บอกเล่าจะเป็นไปในเชิงพัฒนาการของชุมชนที่มีความแตกต่างระหว่างอดีตและปัจจุบัน มีการแบ่งช่วงของปรากฏการณ์อย่างชัดเจน อาทิ การบอกเล่าถึงอดีตที่มีชีวิตอยู่อย่างลำบากแต่มีความสุข ชุมชนสามารถจัดการกับความขัดแย้งและระบบความสัมพันธ์ภายในได้เอง กับ ชีวิตปัจจุบันที่ต้องดิ้นรนและแข่งขันกันภายใต้กระแสทุน ซึ่งชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถที่จะจัดการระบบความสัมพันธ์และวิถีชีวิตได้เองอย่างเบ็ดเสร็จ

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางบริบทและเงื่อนไขที่ชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถจัดการกับปัญหาและการเปลี่ยนแปลงได้โดยลำพัง เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง (ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ) เข้ามาอย่างรวดเร็ว และมีรูปแบบที่แตกต่างกันนัก หากไม่พยายามเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดเข้าด้วยกันแล้วนั้น เกิดคำถามขึ้นว่า “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่โครงการวิจัยคาดหวังว่าจะนำไปสู่การค้นพบแกนหลักหรือสิ่งที่ระบอัยรัตความสัมพันธ์ของผู้คนให้เกิด “พลังชุมชน” เพื่อที่จะเผชิญกับปัญหาและการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสมนั้น จะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างไร

แม้ในอดีตเมืองเชียงแสนจะมีอาณาเขตขยายและหดตัวตามอำนาจการปกครอง ซึ่งขอบเขตพื้นที่สามารถขยายและหดตามอำนาจของกองทัพกษัตริย์ผู้ครองเมือง อาณาเขตของเชียงแสนมีความยืดหยุ่นและขยายตามเงื่อนไขของการปกครอง เมื่อครั้งที่เจ้าพระยาแสนพสุสร้างเมืองเชียงแสน ดังกล่าวไว้ในตอนหนึ่งของพงศาวดารโยนก ว่า “จุลศักราช 690¹ (พุทธศักราช 1871) พระองค์หรือเหล่าอำมาตย์ ได้แสวงหาชัยภูมิอันดีที่จะสร้างเมืองใหม่ และได้เลือกเอาพื้นที่ร่องรอยเมืองเก่าอันเป็นแคว้นโยนกนาคนบุรี โดยขุดคูและก่อปราการ 3 ด้าน ทิศตะวันออกเว้นไว้ให้น้ำของ(น้ำโขง)เป็นปราการ ดินแดนต่อเมืองเชียงราย ที่ตำบลน้ำแม่เดิม ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ต่อแดนเมืองฝางที่แก้วคอสุนัข ทิศตะวันตกติดแดนเมืองสาครที่ตำบลผาตาหลวง ทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อแดนเชียงตุงที่ตำบลดอยช้าง ทิศเหนือต่อแดนเชียงตุงที่เมืองกายสามเท่า ทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อแดนฮ่อที่ตำบลเมืองหลวงบ่อแร่ ทิศตะวันออกต่อแดนเชียงของที่ตำบลดอยเชียงสี ในวงนี้เป็นแคว้นเมืองเชียงแสน ใช้ชื่อว่า หิรัญนครไชยบุรีศรีเชียงแสน....” จากนั้นในพงศาวดารยังได้กล่าวถึงการเข้ามาตีเมืองเชียงแสนของ พม่า ฮ่อ และสยาม

ด้วยลักษณะเฉพาะที่เชียงแสนเป็นพื้นที่ชายแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน มีประวัติศาสตร์ของแย่งชิงเมือง การอพยพผู้คนอยู่อย่างต่อเนื่อง จึงอุดมไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายชาติพันธุ์ ศิลปะวัฒนธรรมกลิ่นผสมผสาน ทั้งจารีตประเพณี ศิลปะกรรม และสถาปัตยกรรม เรื่องราวของเชียงแสนที่ปรากฏในเอกสาร ตำรา หรือแม้แต่การบอกเล่าของผู้คนเชียงแสนปัจจุบันนั้น เข้มข้นและตรงกันอยู่ประการหนึ่งคือการเป็นเมืองที่อยู่ตรงกลางระหว่างพม่า ล้านช้าง และล้านนา การเป็นเมืองหน้าด่านของกองทัพที่จะใช้เป็นฐานในการยกกำลังพลไปตีเมืองสำคัญ ๆ มีการผลัดเปลี่ยนกันใช้เป็นยุทธภูมิแห่งนี้ในการขยายและแย่งชิงอำนาจเหนือพื้นที่และราษฎรอยู่เป็นนิจ

¹ จุลศักราช เป็นศักราชที่ตั้งขึ้นโดยพม่า ในปี พ.ศ.1181 เอกสารโบราณต่างๆ ของอาณาจักรล้านนา นิยมกำหนดเวลาที่เกิดขึ้นด้วย จุลศักราช นอกจากนี้ยังปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศใช้ปฏิทินโกสินทร์ศก แทน ทั้งนี้ไม่สามารถพิสูจน์หรือมีความเชื่อมั่นได้ชัดเจนว่า จุลศักราชที่ปรากฏในตำนานหรือพงศาวดารต่างๆ นั้น เกิดขึ้นตรงตามเวลาได้อย่างแน่ชัด ในความเห็นของนักปราชญ์และผู้ศึกษา ยังคงมีความขัดแย้งกันอยู่ เพราะในบันทึกของไทยและพม่า เองก็ไม่ตรงกัน ในตำนานของภาคเหนือของไทยระบุว่าผู้ก่อตั้งจุลศักราช คือ พระยาอนุรุธธรรมราช หรือ ขณะที่บ้านทิกในจดหมายเหตุของพม่า และกาวิเคราะห์ของเมย์ อ่อง ระบุว่าจุลศักราชนี้มีได้หยิบยืมมาจากอินเดีย แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลบ้าง แต่กษัตริย์พม่านามว่า พระแสนคะราชา เป็นผู้ก่อตั้ง ดูรายละเอียดใน พรสวรรค์ อัมรานนท์, 2526)

จนกระทั่งมาถึงยุคสมัยของรัชการที่ 1 แห่งอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2347 สยามและล้านนาได้ร่วมกันขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ โดยพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงเทพหริรักษ์ พระยาเยมราช ได้นำกำลังไพร่พลมาสมทบกับทัพเชียงใหม่ เข้าตีเมืองและเผาทั้งร้าง เพื่อมิให้เมืองใดใช้เป็นทางผ่านกองทัพอีก อพยพผู้คนออกไปอยู่ตามที่ต่างๆ และในปี พ.ศ. 2421 ได้มีการอพยพผู้คนเข้ามาอยู่อีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งกลายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 (รายละเอียดจะกล่าวถึงในช่วงต่อไป) ดังปรากฏในเอกสารทั้งระดับชาติและท้องถิ่นหลายฉบับ อาทิ ตำนานเมืองเหนือ โดยสงวน โชติสุขรัตน์(2505) พงศาวดารโยนก โดยพระยาประชาภิจักรจักร(2507) ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดเชียงราย(2524) ประวัติเมืองเชียงแสน โดยพระครูทองสืบ วิสุทธาจาโร(2533) และเรื่องเดียวกันจัดพิมพ์โดยชมรมครุฑนอกประจำการอำเภอเชียงแสน(2544) คำว่าเชียงแสนแตก โดยไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว(2544) เป็นต้น

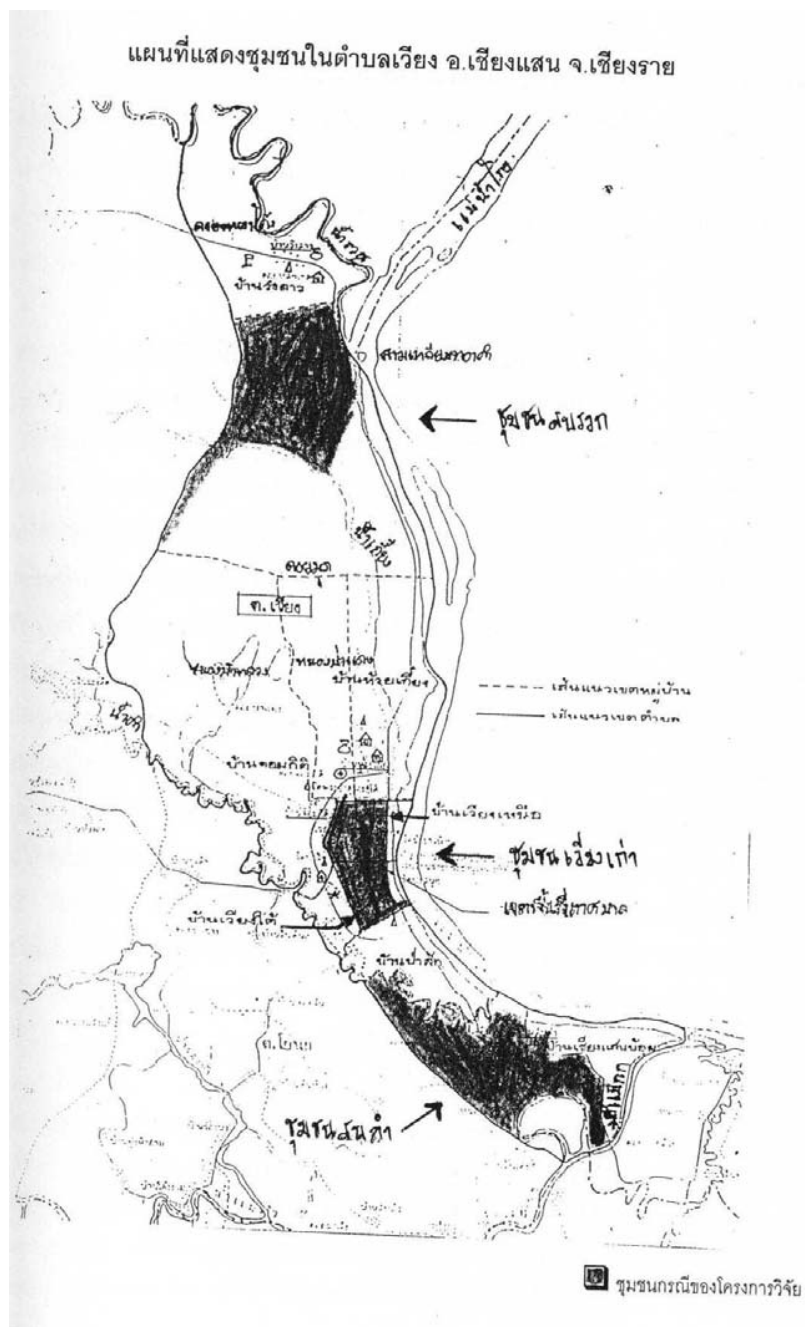
ปัจจุบันเชียงแสนเป็นเมืองชายแดนขอบอาณาจักรของไทย เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย อันเป็นอิทธิพลจากยุคล่าอาณานิคมของตะวันตก ที่พยายามจะให้ท้องถิ่นแถบนี้จัดการปกครองและแสดงอาณาเขตประเทศที่แน่นอนชัดเจน สามารถระบุได้อย่างแม่นยำบนแผนที่โลก ระบบคิดดังกล่าวเกิดขึ้นกับท้องถิ่นในภูมิภาคแถบนี้เมื่อระยะเวลาไม่ถึง 150 ปีที่ผ่านมาเอง เมื่อศึกษาพัฒนาการของการอพยพของผู้คนและการเกิดขึ้นของชุมชนแถบนี้ พบว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยของคนที่หลากหลาย ร่วมกันใช้ทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติ อาทิ ฝืนดิน แม่น้ำ ป่าไม้ ของป่า ฯลฯ และสิ่งประดิษฐ์โดยมนุษย์ ทั้งในรูปของวัตถุ อาทิ โบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ฯลฯ และในรูปของเรื่องราว เหตุการณ์ ประเพณี จารีตปฏิบัติ ฯลฯ บนความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่แตกต่างกันหลากหลายเช่นนี้ เกิดการผนวกกลืน และ แบ่งแยก กีดกัน ในหลายๆ รูปแบบ และมีความน่าสนใจยิ่ง เพราะล้วนแล้วแต่มีส่วนสำคัญกับการจัดระบบความสัมพันธ์ของผู้คนท้องถิ่นทั้งในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน และต่างชาติพันธุ์

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะเน้นหนักที่เนื้อหาของการทำงานทำความเข้าใจสำนักประวัติศาสตร์ของคนในท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนใน 3 ชุมชนที่มีความรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขเวลาและสถานการณ์แวดล้อม ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชน นับตั้งการก่อตั้ง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยพิจารณาความเหมือนและแตกต่างของทั้ง 3 ชุมชนที่ใช้เป็น

กรณีศึกษา ซึ่งนอกเหนือจากความต่างกันในส่วนของชาติพันธุ์แล้วนั้น สิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้คือ ความต่างทางชาติพันธุ์ที่นำไปสู่ความแตกต่างในระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน และการกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชนกับชุมชนอื่นๆ ทั้งนี้เงื่อนไขความต่างของลักษณะทางกายภาพก็มีส่วนสำคัญอยู่ไม่น้อย การแบ่งชุมชนทั้งสามออกจากกันนั้น มิได้แยกขาดจากกันในลักษณะระบบปิดในแต่ละชุมชน เพราะมีพื้นที่ทางสังคมและกายภาพบางส่วนที่แต่ละชุมชนต้องให้ประโยชน์และกำหนดรูปแบบการใช้ร่วมกัน

คณะผู้วิจัยใช้คำว่า “ชุมชน” แทนคำว่า “หมู่บ้าน” แม้ว่าจะซ้อนทับกันอยู่ในระบบการปกครองภายใต้รัฐไทยก็ตาม ทั้งนี้เพราะชุมชนนั้นมีระบบคุณค่าภายใต้ความสัมพันธ์ของคน ความเป็นชุมชนเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคม มีทั้งความขัดแย้งและผนวกกลืน เปลี่ยนแปลงได้ ผลิตซ้ำได้ ไม่ใช่หน่วยที่ยึดติดกับพื้นที่ทางกายภาพอย่างตายตัว และดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ภายใน รัฐ และทุน² ไม่ได้เป็นอุดมคติ และไม่ใช่หน่วยที่ติดอยู่กับพื้นที่ตายตัว แต่ปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีพื้นที่หลายระดับ เช่น ครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน เครือข่ายข้ามหมู่บ้าน ฯลฯ ซึ่งอาจจะซ้อนทับกันอยู่ก็ได้ ดังเช่นในพื้นที่ศึกษาชุมชนเวียงเก่า นั้น ประกอบด้วย 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านเวียงเหนือ หมู่ 2 และ บ้านเวียงใต้ หมู่ 3 การแยกออกเป็น 2 หมู่บ้านนั้นเพื่อการปกครองและจัดการตามแบบของมหาดไทย แต่ความเป็นคนเวียงเก่า นั้นมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซ้อนกันหลายอย่างอาทิ ความเป็นเครือญาติ ความเป็นคนเวียงเก่า หรือการใช้ทรัพยากรร่วมกันมา ขณะเดียวกันชุมชนก็มีใช้หน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยวแต่ดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับภายนอก ทั้งรัฐและตลาด (Cohen, 1985 อ้างใน อานันท์, 2538) เมื่อครั้งอดีตก่อนที่จะมีการจัดการปกครองในระบบของหมู่บ้านตำบล

² ดูรายละเอียดใน ความเป็นชุมชนกับความคิดหน้าหมู่บ้าน , อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544.

หากจะกล่าวถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแถบนี้มิได้เกิดขึ้นเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำ การตกอยู่ภายใต้ภาวะการแทรกแซงของอำนาจของรัฐและทุน ต่างก็เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ผู้วิจัยจะนำเสนอระบบความสัมพันธ์ และการก่อรูปในเชิงพัฒนาการระหว่าง ผู้คนในท้องถิ่น รัฐ และตลาดหรือทุน ดังต่อไปนี้

2.1 ภาพรวมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง กรณีตำบลเวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย

(1) พัฒนาการการปกครองท้องถิ่นของอำเภอเชียงแสน

จากเอกสารประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาค(สำนักงานจังหวัดเชียงราย,2524) ได้กล่าวถึงการก่อรูปของการเป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่น อาจเรียกได้ว่าเป็นการเข้ามาจัดการระบบความสัมพันธ์ของท้องถิ่นโดยรัฐอย่างเต็มรูปแบบ เริ่มต้นในปี พ.ศ.2433³ ที่การอพยพผู้คนจากเชียงใหม่และลำพูนมาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่เชียงแสน ภายใต้การปกครองของเจ้าอินต๊ะ หรือได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น พระยาราชเดช ดำรง “เจ้าเมืองเชียงแสน” ผู้วิจัยจะเริ่มต้นศึกษาการแทรกแซงของอำนาจรัฐ ในช่วงเวลาที่ส่งผลกระทบหรือสามารถเชื่อมโยงได้กับชีวิตของคนท้องถิ่นปัจจุบัน โดยจะเริ่มจากภายหลังที่มีการอพยพผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนแล้ว เชียงแสนอยู่ในสถานะ 1 ใน 5 หัวเมืองฝ่ายเหนือของสยาม อันได้แก่ เมืองพะเยา เมืองฝาง เมืองเชียงราย เมืองเชียงของ และเมืองเชียงแสน ภายใต้การปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาล⁴(สำนักงานจังหวัดเชียงราย,2524) ในปี พ.ศ. 2437 รัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีการใช้ในหัวเมืองชั้นในก่อน ต่อมาจึงครอบคลุมทั้งประเทศในปี พ.ศ.2449 โปรดให้มีการปกครองมณฑลพายัพขึ้นใน มีการร่างกฎข้อบังคับการปกครองมณฑลพายัพ ร.ศ.119 มีตำแหน่งทางการเมือง และให้ปรับชื่อตำแหน่งให้สอดคล้องกับท้องถิ่น ได้แก่

³ งานเขียนหรืองานบันทึกประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ของเชียงแสน มีความสับสนเกี่ยวกับเวลาในการอพยพผู้คนเข้ามาอยู่เชียงแสนในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะปรากฏว่ามีการกล่าวอ้างช่วงเวลาเป็นปี พ.ศ. ที่คลาดเคลื่อนกัน คือ มีทั้งปี พ.ศ.2417 พ.ศ.2421 และ พ.ศ.2433

⁴ มณฑลเทศาภิบาล หมายถึง การปกครองในลักษณะที่มีหน่วยบริหารราชการ มีการจัดการปกครองลดหลั่นลำดับ ตั้งแต่ มณฑล เมือง จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ยกเลิกไปหลังงานปฏิวัติสยาม 2475 เพียงเล็กน้อย

ข้าหลวงเทศาภิบาลเรียกว่า ข้าหลวงใหญ่, ผู้ว่าราชการเมือง เรียกว่า เจ้าสนามหลวง อำเภอ เรียกว่า แขวง กำนัน เรียกว่า แคว้นหรือแขวน และ ผู้ใหญ่บ้าน เรียกว่า แก่บ้าน (สร้อยดี, 2539)

และในการปกครองในระบบดังกล่าวมีการจัดเก็บ “ค่าแรงแทนเกณฑ์” สำหรับชายฉกรรจ์ ในอัตรา 4 รูปีต่อปี ซึ่งชาวบ้านเรียกติดปากว่า “ภาษี 4 บาท” ขณะนั้นเมืองเชียงแสนขึ้นตรงต่อ กระทรวงกลาโหม จากสัมพันธไมตรีบ้านที่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะชายฉกรรจ์ที่มีอายุเกิน 75 ปี พบว่า การเก็บภาษี 4 บาทต่อนั้นมิได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อจ่ายค่าภาษีมากนัก บางคนก็อพยพมาจากพม่าและลาว นั้นกลับรู้สึกพอใจที่มีการเก็บภาษีของประเทศไทยในราคาที่ถูกลง เหตุผลหนึ่งคือ ในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้คนแถบนี้มิได้ดำรงชีพด้วยการเกษตรเพื่อยังชีพอย่างเดียว มีการติดต่อค้าขายสินค้า โดยเฉพาะสัตว์ประเภทหมู ไก่ วัว และควาย อยู่อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขข้อตกลงระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสในฐานะประเทศเจ้าอาณานิคมของลาว ในการกำหนดอาณาเขตพรมแดนประเทศระหว่างสยาม(ไทย)และลาว ร.ศ.112 ปรากฏในงานศึกษาหลายชิ้น เกาะและดอนต่างๆที่อยู่กลางแม่น้ำล้านเป็นของฝรั่งเศส พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงรัศมี 25 กิโลเมตรให้ปลอดจากอำนาจปกครองของสยาม ฝรั่งเศสและลาวสามารถที่จะเดินทางเข้าออกได้โดยไม่ต้องทำหนังสือผ่านแดน และฝ่ายสยามจะล่องเรือในลำน้ำโขงก็สามารถทำได้ในรัศมีลำน้ำเพียง 15 เมตรเท่านั้น (กระทรวงศึกษาธิการลาว(สมชาย นิลาธิ, ถอดความ), 2545 และพิรพล สงนุ้ย, 2545) ทำให้การเก็บภาษีแทนเกณฑ์สำหรับคนท้องถิ่นแถบสามเหลี่ยมทองคำ และเวียงเก่า ในบางปีจะจัดเก็บเพียง 2 บาทเท่านั้น (นายม้าว พรหมปัญญา, บ้านสบรวก) ผู้เฒ่าผู้แก่ให้สัมภาษณ์ในสิ่งที่สอดคล้องกัน คือ ราชการไม่ค่อยมาสนใจพวกเขาเท่าใดนัก คนลาวบ้านสบคำกล่าวว่า ย้อนกลับไปต้นทศวรรษ 10 – 20 ประเทศไทยไม่ค่อยมาสนใจด้วยซ้ำ บ้านลาวสบคำ ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเวียงเก่าเพียง 4 – 5 กิโลเมตรยังไม่มีส่วนราชการเข้าไปพบหรือจัดการเกี่ยวกับชีวิตของพวกเขาในฐานะราษฎรเท่าใด (พระครูไพศาลภาวนาภิรติ, วัดพระธาตุผาเงา)

อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของข้อตกลง ร.ศ.112(พ.ศ.2436) ที่มีต่อชุมชนท้องถิ่นในแถบชายแดน มีความสลับซับซ้อนเกินกว่าที่จะอธิบายผ่านกรณีของชุมชนริมฝั่งโขงที่ทำการศึกษาก่อนหน้านั้นประมาณปีพ.ศ. 2431 – 2435 ฝรั่งเศสได้ทำการตีโอบล้อมทางทะเลเข้าทางจันทบุรี และทางตอนเหนือของอาณาจักรสยามที่สัมพันธ์ในลักษณะของหัวเมือง เช่น เมืองแกง เมืองไล เมืองม่วย เมืองลา และเมืองในหัวพันห้าทั้งหก คือ เมืองซอน เมืองแวน(เมืองสบแอบ) และเมืองเชียงค้อ

เป็นต้น โดยหัวเมืองเหล่านั้นได้ขอกำลังทหารไทยขึ้นไปร่วมรบรักษาดินแดน ภาวะกดดันต่อเนื่องยาวนานจนถึง พ.ศ. 2436 การรบบพุ่งเพื่อแย่งและแยกดินแดนออกอย่างชัดเจน(สังข์ พัดโนทัย, ไม่ระบุปีพิมพ์ อ้างใน พระราชหัตถเลขา, หอจดหมายเหตุ เลขที่ 2082: 7) ฝ่ายสยามพ่ายแพ้ อำนาจการกำหนดพรมแดนที่แสดงอาณาเขตของอำนาจปกครองอยู่ในมือฝรั่งเศส และรวบเอาพื้นที่ฝั่งซ้ายหรือทิศตะวันออกของแม่น้ำโขงเป็นอาณาเขตอำนาจปกครองของรัฐฝรั่งเศส ซึ่งมีจะเรียกกันว่า “ไทยเสียดินแดน” อ้างในตามสัญญาบกดินแดนให้ฝรั่งเศส 3 ตุลาคม 2436 ระบุ ไทยได้เสียดินแดน 143,800 ตารางกิโลเมตร เสียพลเมืองประมาณ 600,000 คน การรุกรานประเทศไทยในครั้งนี้ เป็นนโยบายแสวงหาเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจในสมัยนั้น โดยเฉพาะฝรั่งเศส ได้เริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาสู่ญวนก่อน แล้วคืบหน้าเข้ามายึดดินแดนของไทยสมัยนั้น ซึ่งปัจจุบันได้แก่เขตประเทศลาวและเขมร เป็นที่น่าสังเกตว่า การยึดดินแดนญวนครั้งแรกนั้น เป็นเพียงนโยบายของของนักล่าเมืองขึ้นไม่กี่คน(พระราชหัตถเลขา, หอจดหมายเหตุ เลขที่ 2082 : 8)

นัยของการขีดแบ่ง เส้นของอำนาจรัฐเหนือดินแดน ในเหตุการณ์ ร.ศ.112 สำหรับผู้ศึกษามองว่า ยังเป็นการร่วมตกลงภายใต้ตรรกะคิดเกี่ยวกับพรมแดนที่ไม่ชัดเจนใน โนมโนทัศน์ว่าด้วยพรมแดนระหว่างสยามและฝรั่งเศส โดยคำว่าอาณาเขตดินแดนของยุโรปก่อน นัยของความชัดเจนของพื้นที่อาศัยเทคโนโลยีภูมิศาสตร์ ขณะที่ของสยามหากดินแดนที่เสียไปนั้นเดิมเรียกว่า “ประเทศราช” นัยที่ต่างกัน ธงชัย วินิจจะกูล(2534) อธิบายประเทศราช หมายถึงอาณาจักรที่มีเครือข่ายย่อยของตนสังกัดอยู่ ปกครองตนเองอย่างอิสระ แต่อยู่ภายใต้อำนาจบารมีของรัฐศูนย์กลาง แสดงออกการสวามิภักดิ์โดยการส่งเครื่องบรรณาการ ของขวัญ ยกบุตรสาวเจ้าเมืองให้ ฯลฯ หรืออาจเรียกว่า เป็นการปกครองตนเองอิสระ แต่ยอมรับอยู่ในขอบเขตอำนาจของอาณาจักร

ผู้ศึกษามองว่า ขอบเขตอำนาจ กับ เขตพรมแดน หรือ boundary เป็นการกำหนดขอบเขตเช่นเดียวกัน แต่ต่างตรรกะ ยากที่จะรวมเอาประเทศราชภายใต้ขอบเขตอำนาจ ให้รวมเป็นอาณาจักรไทยหรือสยามที่กำหนดคุณลักษณะจาก “ชาติพันธุ์ไทย” อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยหยิบยกเหตุการณ์ ร.ศ.112 และมโนทัศน์เกี่ยวกับดินแดนมากล่าวอ้างถึงในรายละเอียด เพราะในงานวิจัยชิ้นนี้ ส่วนของการปะทะประสานระหว่างประวัติศาสตร์รัฐชาติและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้คนท้องถิ่นเลือกหยิบบางส่วนของประวัติศาสตร์ชาติ มาอ้างในหลายเงื่อนไขความสัมพันธ์และการก่อรูปความสัมพันธ์แบบต่าง ๆ โดยจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

ในปี พ.ศ. 2440 พระยาเดชจรัสถึงแก่กรรม นายสุขยวงศ์ผู้เป็นบุตร จึงดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงแสน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2442 ที่ตั้งของ อำเภอเชียงแสนถูกย้ายมาที่ตำบลกาศา ซึ่งอยู่ห่างจากแม่น้ำโขงประมาณ 36 กิโลเมตร และตั้งเป็นอำเภอกาศาก่อน ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอเชียงแสน ส่วนพื้นที่เชียงแสนเดิมนั้นให้ดำรงสถานะเป็น กิ่งอำเภอเชียงแสนหลวง ต่อมาในปี พ.ศ.2452 ราชการได้เปลี่ยนจากอำเภอเชียงแสนเป็นอำเภอแม่จัน ตามลำน้ำแม่จันที่ไหลผ่านส่วนกิ่งอำเภอเชียงแสนหลวงก็ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเชียงแสน ในปี พ.ศ.2500

อำเภอเชียงแสนปัจจุบัน มีพื้นที่ 442 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดเชียงราย 62 กิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น 47,858 คน มีการปกครองแบ่งเป็น 66 หมู่บ้าน ใน 6 ตำบล ได้แก่ (1) ตำบลเวียง 9 หมู่บ้าน (2) ตำบลโยนก 8 หมู่บ้าน (3) ตำบลศรีดอนมูล 12 หมู่บ้าน (4) ตำบลป่าสัก 13 หมู่บ้าน (5) ตำบลบ้านแซว 15 หมู่บ้าน และ (6) ตำบลแม่เงิน 9 หมู่บ้าน อาณาเขต ทิศเหนือติดต่อกับรัฐเชียงตุงของ สาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพ เมียนมาร์ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเชียงของและอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ทิศตะวันออกติดต่อกับเมืองต้นผึ้ง แขวงบ่อแก้ว (เดิมเป็นส่วนหนึ่งของแขวงหว่งน้ำทา หรือหัวของ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

(2) พัฒนาการของ “ชุมชน” ริมฝั่งแม่น้ำโขง

ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงที่คณะผู้วิจัยทำการศึกษานั้น ได้เลือกพื้นที่ตำบลเวียง ซึ่งมีลักษณะทอดตัวเป็นแนวยาวตลอดลำน้ำโขง ระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 32.74 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 20,462.5 ไร่ มีแม่น้ำสำคัญ 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำคำ แม่น้ำกก แม่น้ำรวก และลำห้วยเกียง ทิศเหนือจรดสหภาพเมียนมาร์ ทิศใต้จรดเขตตำบลโยนก และตำบลบ้านแซว อำเภอเชียงแสน ทิศตะวันออกจรดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และทิศตะวันตกจรดเขตตำบลโยนก ตำบลศรีดอนมูล และตำบลป่าสัก

ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่-ชื่อบ้าน	รายละเอียดพอสังเขป	หมายเหตุ
หมู่ที่ 1 บ้านสบรวก	มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 1,527 คน จาก 312 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายไทใหญ่(เงี้ยว) อพยพมาจากฝั่งประเทศพม่าในราวปี พ.ศ.2440 เพื่อหนีจากภาวะโรคคอหิพวาท(โรคห่า)วัควาย และหลบหนีจากภาวะเงื่อนไขทางการเมืองในพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(415คน)รับจ้าง(143คน) ค้าขาย(184คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(16คน)	เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับสามเหลี่ยมทองคำ
หมู่ที่ 2 บ้านเวียงเหนือ	มีจำนวนประชากร 2,025 คน จาก 523 ครัวเรือน (เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตเทศบาลเชียงใหม่ และบางส่วนอยู่ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลเวียง) ประชากรส่วนใหญ่ผู้ที่สืบเชื้อสายจากชาวไทย ยวน และยอง ที่อพยพมาจากเชียงใหม่ – ลำพูน ในปี พ.ศ.2421 ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม(562คน) รับจ้าง(284คน) ค้าขาย(342คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(111คน)	พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตแนวกำแพงเมืองเก่า
หมู่ที่ 3 บ้านเวียงใต้	มีจำนวนประชากร 1,659 คน จาก 643 ครัวเรือน (เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตเทศบาลเชียงใหม่ และบางส่วนอยู่ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลเวียง) ประชากรเป็นไทยยวนที่มาจากเชียงใหม่-ลำพูน ในปี 2421 บางส่วนอพยพมาจากแขวงไชยบุรี ประเทศลาว ประมาณปี พ.ศ. 2480 ก่อนที่จะย้ายไปรวมเป็นชุมชนคนลาวที่บ้านสบคำในช่วงสงครามโลกครั้งที่2 และบางส่วนเป็นพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาตั้งร้านค้าอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง บางส่วนเป็นคนพะเยาที่เดินทางมาเป็นลูกจ้าง ในโรงบ่มแล้วแต่งงานและตั้งรกรากที่นี่ รวมทั้งชาวขมุ ที่เป็นคนงานรับจ้างโรงบ่ม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(341) รับจ้าง(229) ค้าขาย(220) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(125)	พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตแนวกำแพงเมืองเก่า

หมู่ที่-ชื่อบ้าน	รายละเอียดพอสังเขป	หมายเหตุ
หมู่ที่ 4 บ้านวังลาว	มีจำนวนประชากร 235 คน จาก 46 ครัวเรือน ในราวปี พ.ศ.2502 ประชากรที่ก่อตั้งหมู่บ้านโยกย้ายไปจากบ้านสบรวก เวียงเก่า โดยขยับขยายไปปลูกสร้างบ้านเรือนในที่ทำการเกษตรของตน บางส่วนเป็นชาวไทยใหญ่และลื้อที่อพยพมาจากอำเภอแม่สาย และสุดท้ายเป็นชาวลาวที่อพยพเข้ามาในช่วงปี พ.ศ.2518 ซึ่งลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นชุมชนที่รวมของผู้คนจากถิ่นต่างๆ ชาวน้ำในละแวกจึงเรียกว่าเป็น “หมู่บ้านอพยพ” ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(67คน) รับจ้าง(26คน) ค้าขาย(15คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(3คน)	
หมู่ที่ 5 บ้านสบคำ	มีจำนวนประชากร 839 คน จาก 205 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อและลาวที่อพยพมาจากฝั่งประเทศลาวในช่วงปีพ.ศ.2480 เพราะหนีจากภาวะการเป็นผู้อยู่ใต้ปกครองของฝรั่งเศส เริ่มต้นจากการเข้ามาค้าขาย และมาอยู่ที่บ้านเวียงใต้ ต่อมาในปี พ.ศ.2584 ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ได้โยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน ประชากรบางส่วนอพยพเข้ามาในยุคที่ลาวการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2518 สำเนียงพูดของผู้คนยังคงเอกลักษณ์ของลาวแบบหลวงพระบาง ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(480) รับจ้าง(42) ค้าขาย(27) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(11)	
หมู่ที่ 6 บ้านจอมกิตติ	มีจำนวนประชากร 375 คน จาก 109 ครัวเรือน ประชากรเป็นชาวไทยยวน ชาวยองจากเวียงเก่าที่ขยายพื้นที่ออกไป เดิมเป็นที่เฒ่าและพื้นที่ทำการเกษตร แต่เมื่อเกิดอุทกภัยน้ำท่วมครั้งใหญ่ เมื่อปี พ.ศ.2509 อพยพหนีน้ำแล้วไม่กลับมา ตั้งบ้านเรือนที่นั่นเลย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง (165 คน) ค้าขาย(34คน) เกษตรกรรม(33คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(4คน)	
หมู่ที่ 7 บ้านเชียงแสนน้อย	มีจำนวนประชากร 182 คน จาก 47 ครัวเรือน ประชากรเป็นคนยวน คนยองจากเวียงเก่าที่พื้นที่ขยายออกไป และลาวจากหลวงพระบางบางส่วน เนื่องจากเดิมเคยเป็นส่วนหนึ่งของบ้านสบคำ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(108คน) รับจ้าง(11คน) ค้าขาย(9คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(1คน)	

หมู่ที่-ชื่อบ้าน	รายละเอียดพอสังเขป	หมายเหตุ
หมู่ที่ 8 บ้านห้วยเกียง	มีจำนวนประชากร 509 คน จาก 156 ครัวเรือน ประชากรเป็นชาวยวน ยอง จากเชียงใหม่ลำพูน ที่เข้าไปตั้งรกรากใหม่ โดยเข้ามาตามเครือข่ายความสัมพันธ์เครือญาติกับคนที่มาอยู่เวียงเก่าก่อน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(181คน) รับจ้าง(175คน) ค้าขาย(19คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(9คน)	
หมู่ที่ 9 บ้าน ป่าสัก (ทางเวียง)	มีจำนวนประชากร 384 คน จาก 102 ครัวเรือน เดิมประชากรส่วนใหญ่เป็นคนลื้อและลาวที่อพยพมาจากหลวงพระบาง บางส่วนเป็นคนเกวญวน(เวียดนาม) ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คนลาวและลื้อได้ย้ายไปตั้งชุมชนใหม่ที่สบแม่คำน้ำคำ คนเมืองจากในเวียงเก่าและบ้านหนองแควอพยพเข้าไปอยู่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม(107คน) รับจ้าง(129คน) ค้าขาย(24คน) รับราชการ/รัฐวิสาหกิจ(5คน)	

จากการสัมภาษณ์ ผู้คนท้องถิ่นในเรื่องการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่สามารถสืบเสาะกลับไปได้จากการรับรู้และบอกเล่าต่อ ๆ กันมานั้น การขยายตัวและพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่นแถบนี้ สามารถแบ่งออกเป็นช่วงเวลาในการขยายตัวของชุมชน การเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ และเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงใน 5 ช่วงเวลา ดังนี้

- (1) **ช่วงการปกครองสมัยรัชการที่ 5 จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง** เพราะเป็นยุคสมัยที่การอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งรกราก การดำรงชีวิตบนฐานของการเกษตรและหาของป่า ชุมชนมีความสัมพันธ์ทั้งระดับของบุคคลและการใช้ทรัพยากร โดยอุดมการณ์รัฐชาติที่ไม่เข้มข้นในเรื่องของขอบเขตของรัฐ จนถึงเปลี่ยนแปลงของวิถีชุมชนภายใต้ภาวะสงคราม
- (2) **ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงปี พ.ศ. 2500** เป็นจุดเปลี่ยนของพัฒนาประเทศ และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนภายหลังสงคราม ทั้งการเข้ามาของรัฐและตลาดที่มากขึ้น โดยเฉพาะการค้าขายข้ามระหว่างประเทศ และการเกิดขึ้นของโรงพยาบาล

- (3) **ช่วงปี พ.ศ.2500 – 2520** ยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงและเข้าสู่การพัฒนาภายใต้อิทธิพลทางความคิดของนานาชาติอย่างชัดเจน โดยมีแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ.2504 และเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งไทย ลาว และพม่า อันกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่น
- (4) **ช่วงปี พ.ศ.2521 – 2530** เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตของชุมชน จากฐานการเกษตรเปลี่ยนเป็นการค้าขายและบริการเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ภายใต้นโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้พื้นที่ชายแดนอันเป็นแหล่งยาเสพติด กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยว จนส่งผลให้ “เวียงเก่า” ถูกนำเสนอต่อตลาดเพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
- (5) **ช่วงปี พ.ศ.2531 – ปัจจุบัน** เป็นจุดเปลี่ยนของชุมชนครั้งสำคัญ การท่องเที่ยวเริ่มมีความเข้มข้นขึ้น ที่ดินที่คนท้องถิ่นเป็นเจ้าของถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของนายทุนจากภายนอก อันเป็นผลกระทบที่สำคัญและสืบเนื่องจากนโยบายของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น

ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การทำความเข้าใจเงื่อนไขและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ดังกล่าว จะนำไปสู่ความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ของชุมชน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่ต้องอาศัยทรัพยากรร่วมกัน หรือที่เรียกว่า “ทรัพยากรสาธารณะ” หรือ “ของหน้าหมู่บ้าน” ซึ่งมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและเกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งทรัพยากรที่เป็นธรรมชาติ(ดิน น้ำ ป่าไม้ ฯลฯ) ทรัพยากรวัฒนธรรม(วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ ฯลฯ) และทรัพยากรที่เป็นนามธรรมอย่าง อัตลักษณ์ร่วม ในฐานะของคนท้องถิ่น หรือคนที่ความชาติพันธุ์เดียวกัน ทั้งนี้เพื่อสืบเสาะหาทรัพยากรสาธารณะ ที่สามารถร้อยรัดระบบความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่พลังของชุมชน ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการคาบเกี่ยวและความคลุมเครือระหว่าง “พื้นที่สาธารณะ” และ “ทรัพยากรสาธารณะ” ผู้วิจัยมองว่า ทรัพยากรสาธารณะนั้นมีความหมายกว้าง แต่ คุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งคือ ต้องสะท้อนให้เห็นถึงการสร้าง การใช้ประโยชน์ การกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ร่วมกันของกลุ่มสมาชิกของชุมชน และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมของคนในท้องถิ่น ทั้งนี้การสร้างทรัพยากรสาธารณะนั้น หมายรวมถึงการให้คุณค่าหรือสร้าง

ตัวตนของทรัพยากรร่วมกันมา บางครั้งอาจจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ลำน้ำ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า ฯลฯ แต่มีความหมายเป็นทรัพยากรสาธารณะของชุมชนท้องถิ่นก็ต่อเมื่อ มีการกำหนดกติกาการใช้ร่วมกัน มีขอบเขตพื้นที่ของทรัพยากร อาทิ พุ่มเลี้ยงสัตว์ที่ใช้ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน จำนวน 3,000 กว่าไร่ หากอยู่นอกอาณาบริเวณดังกล่าว ก็เป็นของชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ นอกจากนี้ทรัพยากรสาธารณะยังอยู่ในรูปของสถานที่ สิ่งของ ดังเช่น วัด โรงเรียน พื้นที่จัดตั้งร้านค้า ป้ายบอกสถานที่ ฯลฯ แต่คณะผู้วิจัยได้เลือกหยิบที่จะศึกษาทรัพยากรสาธารณะที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนพื้นที่ที่มีมิติเวลาและเงื่อนไขแวดล้อมอื่นๆ เป็นสำคัญ ได้แก่ พุ่มเลี้ยงสัตว์ วัดเก่าแก่ ประเพณี พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เรื่องราวประวัติศาสตร์ของชุมชน และสิ่งที่สร้างขึ้นมาใหม่ อาทิ ป้ายสถานที่ วัดที่สร้างขึ้นใหม่ แต่ก็มีได้หมายความว่า สิ่งที่มีลักษณะกล่าวมาทั้งหมดเป็นทรัพยากรสาธารณะหรือของหน้าหมู่บ้านของชุมชนเท่านั้น เพราะวัดบางแห่ง พื้นที่สาธารณะที่เป็นของรัฐ หรือป้ายสถานที่ทั่วไป ไม่มีนัยยะของการสำนึกรวมเป็นเจ้าของหรือรู้สึกว่าจะต้องเข้าไปมีส่วนในการจัดการโดยชุมชนท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป “ทรัพยากรสาธารณะ” ที่ปรากฏในงานวิจัยชิ้นนี้ จึงอาจจะซ้อนทับกับพื้นที่สาธารณะที่เป็นกายภาพ ตัวประเพณี เรื่องราวของท้องถิ่น หรือสิ่งประดิษฐ์สร้างอื่น ๆ แต่จะเน้นให้ความสำคัญกับการให้ความหมายหรือใส่ระบบคุณค่าไปในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยคนในท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาและเงื่อนไขแวดล้อม

ประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นในส่วนนี้จะเน้นที่ประวัติศาสตร์วิถีชีวิต เนื่องจากข้อมูลแหล่งข้อมูลสำคัญในส่วนนี้คือการบอกเล่า จากประสบการณ์ชีวิตของผู้คน ทั้งประสบการณ์ตรงของผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอายุมากตั้งแต่ 60 – 85 ปี และบางส่วนเป็นประสบการณ์ของบรรพบุรุษ 1 – 2 ชั่วอายุคนที่ได้รับรู้รับฟังมา ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอรายละเอียดแต่ละช่วงเวลาดังนี้

ช่วงการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง

ช่วงนี้ผู้คนที่เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ยังไม่หนาแน่น แถบนี้มีผู้คนอาศัยอยู่เพียง 3 ชุมชน คือ ชุมชนสบรวกหรือเมืองเกียง ชุมชนเวียงเก่าคือบริเวณภายในกรอบของกำแพงเมืองเชียงใหม่ และ ชุมชนดอยจัน/กู่เต้า อยู่นอกเมืองออกไปทางทิศตะวันตก ซึ่งผู้คนเบาบางกว่าในสองชุมชนแรกมากกว่า แถบดอยจันและกู่เต้าจะเป็นที่เลี้ยงควายและจับปลาตามหนองน้ำ อาทิ หนองบงกาย(ทะเลสาบเชียงใหม่ในปัจจุบัน) หนองแกลบ ร่องบง ร่องห้า และหนองกว้าง ขยับขยายออกมาอยู่แถบดอยจันเพราะพื้นที่ทำกินในแถบเมืองเก่ามีน้อย บางส่วนที่ไม่อยากเข้าไปทำมาหากิน

ทางวันตะวันออกของลำน้ำโขง ก็มาอยู่ทางนี้ จากการสัมภาษณ์ ชาวบ้านแถบนี้จะไม่ค่อยได้สัมพันธกับคนในเวียงเก่าและสบรวกเท่าใดนัก เพราะอยู่ในป่าลึก(ระยะทางห่างจากตัวเวียงเก่าประมาณ 4 - 5 กิโลเมตร) เบิกที่ไร่ที่นาพอทำกิน จับปลา และเลี้ยงสัตว์ จะมีผู้คนจากเวียงเก่าเข้ามาซื้อวัวควายถึงที่

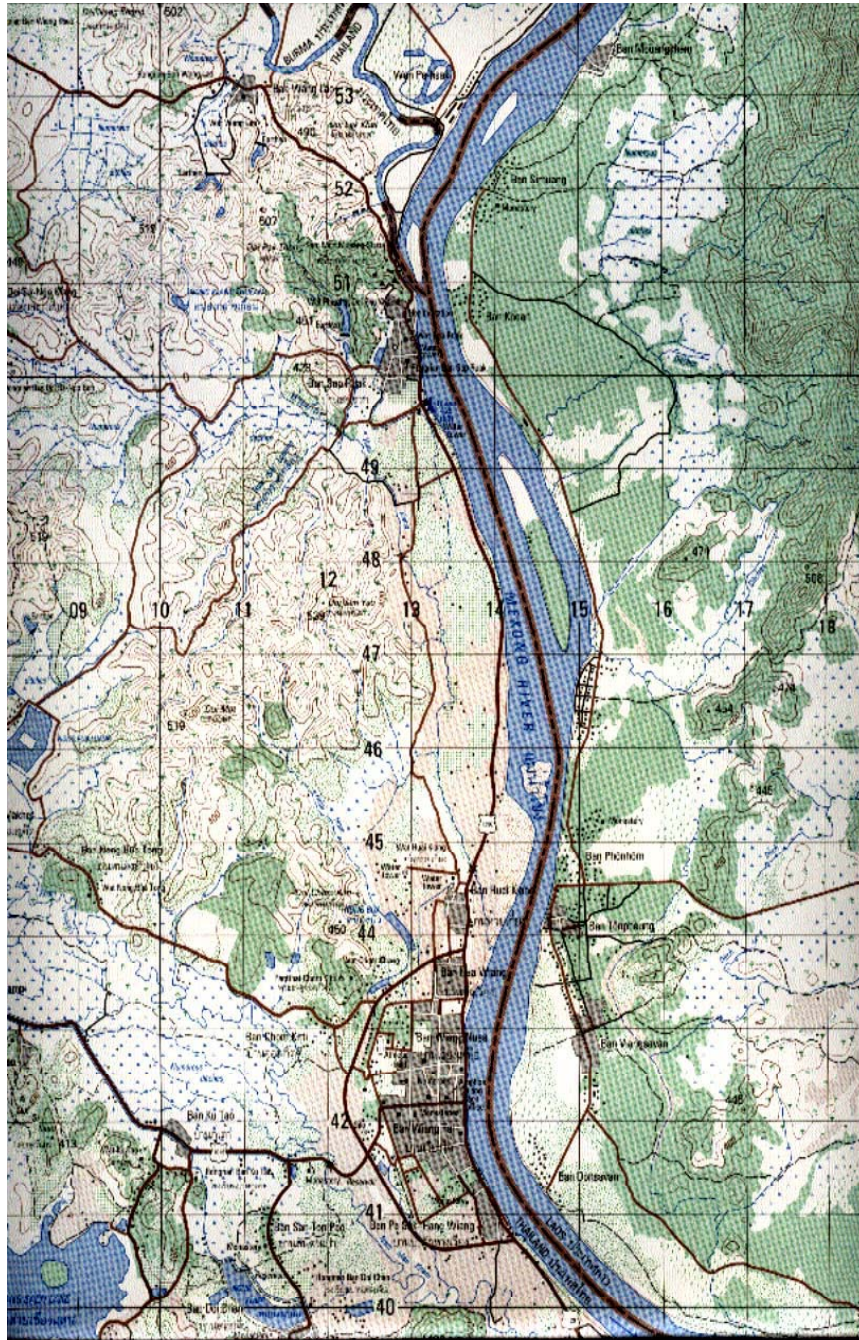
ส่วนชุมชนเวียงเก่าและสบรวก มีผู้คนทำมาหากินด้วยการปลูกผักในที่ริมฝั่งแม่น้ำ ข้ามไปหาของป่าทั้งฝั่งพม่าและลาว โดยส่วนใหญ่เข้าไปใช้พื้นที่ฝั่งลาวทำการเกษตร เพราะขณะที่พื้นที่ฝั่งไทยนั้นมีที่รายน้อย และเป็นดงป่าสักที่รกทึบ ที่ดินจะอุดม แม้บางที่เป็นที่ลาดชันเชิงเขา สามารถที่จะปลูกข้าวไร่ได้ ประการสำคัญพื้นที่ฝั่งลาวนั้นสามารถรับแสงแดดได้ตลอดวันในทุกฤดูกาล เหมาะสำหรับการปลูกข้าว ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นการปลูกข้าวไร่ไว้เพื่อบริโภค โดยมีพันธุ์ข้าวหลายชนิด เช่น ข้าวดอกเหมย ข้าวแดงหาง ข้าวขิว ข้าวมะทิง ข้าวมูม นอกจากนั้นในที่ราบก็จะปลูกผักกาด มะเขือ ผักชี และที่สำคัญคือการปลูกยาสูบ ซึ่งในช่วงนี้ยังเป็นพันธุ์พื้นเมือง ส่วนใหญ่การทำไร่จะร่วมไปกับการเก็บหาของป่า เช่น สัตว์ป่า(แก้ง นก งู ฯลฯ จะไม่นิยมฆ่าสัตว์ใหญ่) หน่อไม้ หางหอย เห็ด และไม้ไผ่สำหรับทำดอกเพื่อสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือนและใช้ในการเก็บผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ

อาชีพสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการเลี้ยงสัตว์ โดยได้จัดสรรพื้นที่สำหรับเป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ของชุมชนไว้อย่างชัดเจนเรียกว่า“ทุ่งเลี้ยงสัตว์” แต่เดิมเรียกว่า ป่าห้วยฮ่อม ป่าห้วยเกียง มีอาณาบริเวณกว้างประมาณ 3,125 ไร่ ประกอบด้วย หนองน้ำ ทุ่งหญ้า ป่าไผ่ และล้อมรอบด้วยป่าไม้สัก ทิศเหนือจรดแนวกำแพงเมืองเก่าเชียงแสน ทิศใต้จรดแนวกำแพงเมืองเกียง ทิศตะวันตกจรดแนวเทือกเขา และทิศตะวันออกจรดแนวลำน้ำโขง มีการจดทะเบียนเป็นที่ดินสาธารณะกับทางราชการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460

การจดทะเบียนกับทางราชการนั้นเป็นการเจรจาตกลงกันระหว่าง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 บ้านสบรวก หมู่ที่ 2 บ้านเวียงเหนือ และหมู่ที่ 3 บ้านเวียงใต้หรือปงสนุก ผู้ให้สัมภาษณ์¹⁹ สันนิษฐานว่าสาเหตุที่ต้องมีการขึ้นทะเบียนกับทางราชการ เป็นเพราะต้องการให้มีการรับรองใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ไปชั่วลูกชั่วหลาน

¹⁹ พ่ออุ้ยม้าว พรหมปัญญา อายุ 83 ปี และลูกหลานวงศ์ วงษ์ศา อายุ 73 ปี

แผนที่

แสดงบริเวณป่าห้วยฮ่อม หรือ ห้วยเลียงสัตว์

การเลียงสัตว์มีความสำคัญสำหรับชุมชนแถบนี้เนื่องจากในอดีตการเดินทางนั้นมี 2 แบบ คือ การเดินทางโดยเรือล่องลำน้ำโขง และการเดินเท้า ซึ่งการเดินทางนั้นจำเป็นจะต้องอาศัยแรง